

PÕHISEADUSLIKU ASSAMBLEE NELJATEISTKÜMNES ISTUNG

15. november 1991

Juhataja T. Anton

Tere hommikust, lugupeetud kolleegid! Palun istuge oma kohtadele! Kohaloleku kontroll, palun! Meid on 33. Juhin teie tähelepanu sellele, et täna on ajalooline päev, 15. november, millal Põhiseaduslik Assamblee pidi valmis põhiseaduse projekti üle andma ülemnõukogule. Meil on põhjust tõsiselt karta, et täna me oma tööd ei lõpeta, kuid mul on siiski selline palve, et me püüaksime aega kokku hoida ja et selle aasta 15. novembrist ei saaks järgmise aasta 15. november. Assamblee juhatus koos toimkondade juhtidega pidas eile nõu ja ei paku päevakorda midagi muud kui seda, mis nädal tagasi pooleli jäi – teise lugemise jätkamise. Palun, kas juhatuse ettepaneku suhtes, mis on kooskõlastatud toimkondadega, on vastuväiteid? Või on päevakorra kohta ettepanekuid, mis erinevad juhatuse ettepanekust? Ei ole. Siis on meie tänases päevakorras ainult üks küsimus ja see on teise lugemise jätkamine, selle töö jätkamine, mis nädal tagasi pooleli jäi. Me moodustasime nädal tagasi redaktsioonitoimkonna selleks, et meil oleks täna kergem tööd teha. Palun kõigepealt kõnepultli proua Liia Hänni selleks, et ta redaktsioonitoimkonna nimel informeeriks meid sellest, kuidas redaktsioonitoimkond tööga hakkama sai. Palun, proua Hänni!

L. Hänni

Austatud juhatus! Lugupeetud kolleegid! Teatavasti moodustas Põhiseaduslik Assamblee oma eelmisel istungil redaktsioonitoimkonna. Redaktsioonitoimkonnale tehti ülesandeks ette valmistada tänaseks istungiks põhiseaduse redigeeritud tekst koostöös ekspertidega. Redaktsioonitoimkonna töö aluseks olid toimkondadelt laekunud materjalid, mille meie toimkond sai kätte teisipäeval ja osaliselt kolmapäeval. Nii et tööks jäi meil aega poolteist päeva, sest juba neljapäeval oli vaja meie toimkonna materjalid üle anda tehniliseks tööks. Toimkond alustas sisulist tööd, kuid üsna pea me veendusime, et redaktsioonitoimkonna terviklikku hinnangut me selle aja jooksul anda ei jõua. Arutades meie töökorraldust, leidsime, et teise lugemise käigus ei oleks põhjendatud tuua mängu ka redaktsioonitoimkonna ettepanekuid, mis muudab väga keeruliseks teksti jälgimise. Seetõttu me leidsime, et on mõistlik praeguses tööetapis piirduda sellega, et me anname teile toimkondade poolt ette valmistatud materjali terviklikul kujul. Nii et praegu ei ole tegemist veel redaktsiooniga, vaid me oleme kombineerinud olemasolevad toimkondade tekstid ja varustanud need lisaks toimkondade numeratsioonile veel ühtse numeratsiooniga. Kuid pöörake tähelepanu sellele, et teile välja jagatud tekstides on paragrahvide ees kaks numbrit, millest sulgudes olev tähistab toimkondade tekstides olevat numeratsiooni, mis täna saab olema ka meie sisulise arutelu aluseks, sest toimkondade parandusettepanekud viitavad sellele numeratsioonile.

Toimkonna sisuline töö on toimunud neljal koosolekul. Me oleme püüdnud ühtlustada terminoloogiat, leida üles sisulisi vastuolusid, mis on erinevate peatükkide ja erinevate paragrahvide vahel, kuid sellega ei ole me veel päris lõpule jõudnud. Samuti on töösse haaratud Põhiseadusliku Assamblee eksperdid, kellele on välja jagatud ka teie käes olev tekst. Me leiame, et kui me suudame oma tööd senises tempos jätkata, siis kolmanda lugemise alguseks on teie laudadel juba tekst, kus on näha ka redaktsioonitoimkonna töö. Nii et täna on meil aluseks ikkagi sisuliselt toimkondade poolt ette valmistatud tekstid ja täna langetatavad otsused võimaldavad ka redaktsioonitoimkonnal saada ja võtta aluseks juba Põhiseadusliku Assamblee poolt langetatud otsused ja valikud, mis tunduvalt kergendab meie tööd. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu, proua Hänni! Palun, kas proua Hännile on küsimusi? Palun, kas redaktsioonitoimkonnale on küsimusi? Küsimusi ei ole. Proua Hänni, aitäh!

Eile juhatuse istungil oli meil toimkondade juhtidega selline kokkulepe, et kõigepealt me püüame selgust saada nendes põhiprobleemides, mis meil on eelmistel nädalatel jäänud lahendamata. Meie andmetel on kahel toimkonnal selliseid põhiküsimusi, need on esimene ja neljas toimkond. On võimalik, et ühe või teise põhiküsimuse arutamine on väga lähedal ühe või teise apellatsiooni arutamisele. Kui see nii peaks olema assamblee liikme arvates, kes soovib apellatsiooni esitada, siis palun seda teha ja me koos siis otsustame, kas me arutelu põhiprobleemide ja apellatsiooni üle ühendame või mitte.

Niisiis, esimesena on sõna esimese toimkonna esimehel härra Salumil, et ette kanda need põhiprobleemid, milles assamblee peab tegema oma eelistuse. Härra Salum, palun!

L. Hänni

Lugupeetud kolleegid! Ma pean teile teatavaks tegema, et Vello Salum palus mind seekord tutvustada esimese toimkonna töö tulemusi, kuna tal on tervisega väikesed probleemid. Esimese toimkonna tabel on kõigile välja jagatud. Kui te vaatate selle tabeli lõpuosa, siis on hääletamisele esitatud kolm alternatiivi. Lisaks sellele on toimkonnale laekunud ka mõningad apellatsioonid, härra Kamalt ja teise toimkonna poolt. Nii et meil on kokku viis küsimust, mille suhtes Põhiseaduslik Assamblee peab täna seisukoha võtma.

Alustame preambulast. Mäletatavasti eelmine kord me juba hääletasime preambula suhtes alternatiivi ja ühe häälega otsustasime, et ajalugu käsitlev osa peaks jääma preambulasse alles. Kuna Põhiseaduslik Assamblee jättis üldsätete osas välja paragrahvi, mis määras Eesti Vabariigi iseseisvuspäevaks 24. veebruari, siis toimkond leidis, et on püütud arvestada härra Sulev Vahtre ettepanekut tuua see tähtis kuupäev sisse preambulasse. Kuid kuna oli ka mitmeid ettepanekuid preambula ümbersõnastamise kohta, siis on praegu meil omavahel konkureerimas kaks preambula varianti: üks, kus on viide Vabadussõjale, ja teine, kus on viide 24. veebruarile 1918. Ja samuti on

teile välja jagatud härra Kaido Kama apellatsioon, kus on tervikuna esitatud põhiseaduse preambula uus redaktsioon. Ma tuletan teile meelde, et härra Kama ettepanekut on ükskord juba assamblees ka arutatud ja selles küsimuses hääletatud. Aga kui juhatus peab võimalikuks apellatsiooni rahuldada, siis tuleb loomulikult härra Kama ettepanek panna hääletamisele.

Juhataja

Suur tänu! Proua Hänni, kas oleks otstarbekas teha nii, et me praegu ei lähekski edasi esimese toimkonna aruandega, sest ma saan aru, et esimene probleem on ette kantud?

L. Hänni

Jah, meie probleeme saab lahendada jaokaupa.

Juhataja

Täna! Meil on töökord kokku lepitud nii, et kõigepealt on võimalik aruandjale esitada küsimusi. Palun, millised on küsimused proua Hännile, esimesele toimkonnale?

I. Hallaste

Austatud juhataja! Lugupeetud ettekandja! Ma tahaksin kuulda teie isiklikku seisukohta, millist neist variantidest, mis praegu hääletusele tulevad, kõige paremaks peaksite. Praegu te esitasite toimkonna seisukoha, aga milline on teie isiklik seisukoht.

L. Hänni

Isiklik seisukoht on mul toimkonna arvamuse suhtes selline, et me oma preambulas peaksime võimalikult lähtuma nendest traditsioonidest, mis on olnud Eesti Vabariigi eelmiste põhiseaduste preambulas. Seetõttu ma ei pooldanud, et siin väga detailselt käsitleda Eesti Vabariigi ajalugu.

Juhataja

Täna! Küsimusi rohkem ei ole. Aitäh, proua Hänni! Sõna on härra Saatpalul. Palun!

V. Saatpalu

Tere hommikust! Meie põhiseaduse eelnõu, mille me täna kätte saime läbitöötatuna ja niipalju kui me oleme seda jõudnud lugeda, näitab, et me oleme osanud 130 paragrahvilt jõuda 155 paragrahvile. Ma olen siin pidevalt võidelnud selle eest, et põhiseadus peaks olema võimalikult lühike. Sellepärast ma kutsun oma kolleege üles hääletama Kaido Kama teksti poolt, sest minu meelest sobib Eesti ühiskonna mõttelaadiga, et see oleks lühike, konkreetne ja, nagu ka üks siin hiljuti käinud ekspert ütles, et sobiks paindlik põhiseadus, ilma ülearuse täpsustamiseta. Minu arust on selle eelnõu praeguse variandiga liiale mindud, eriti täpsustustega Eesti riigi ajaloo suhtes. Ma toetan Kaido Kama asjalikku preambulat, kutsun teid selle poolt hääletama. Täna!

Juhataja

Aitäh! Palun, kas on veel sõnavõtjaid? Sõnavõtjaid rohkem ei ole. Juhatusel on järgmine ettepanek. Kolleegid, palun tähelepanu! Me asume hääletama täpselt viie minuti pärast, aga ma palun see viis minutit kasutada selleks, et kõik jõuaksid tähelepanelikult läbi lugeda selle teksti, mille on esitanud

Kaido Kama, ja need kaks alternatiivi, mis on Põhiseadusliku Assamblee eelnõus preambulas kirjas. Hääletamine tuleb konkureeriv. Viis minutit selleks, et kõik jõuaksid tähelepanelikult kolme varianti uurida ja selgitada oma seisukoha nende variantide suhtes. Viis minutit saab kohe läbi. Sõna palub veel härra Linnart Mäll.

L. Mäll

Ma tahaksin teie tähelepanu juhtida, lugupeetud juhataja ja assamblee liikmed, asjaolule, et preambula teksti koostanud esimene toimkond, kuhu ma ise ei kuulu, on arvestanud mitmeid märkusi ja on seda preambulat väga ilusti ümber töötanud, kusjuures preambula on väga konkreetne ja ajalooliselt täpne ja selles puudub igasugune sõnavahet. Sellepärast ma kutsun üles hääletama preambula poolt, mille häälteenamusega võttis vastu esimene toimkond.

Juhataja

Täna, härra Mäll! Kohaloleku kontroll, me asume kohe hääletama. Kohal on 39 assamblee liiget. Sõnavõtjatena on ennast täiendavalt registreerinud härra Eller, Tamme ja uuesti härra Mäll. Täna, härra Mäll! Ma loodan siiski, et ei ole vajadust enam sõna võtta. Kolm varianti on teie ees ja mul on ettepanek langetada hääletamise teel meie otsus. Kas keegi protesteerib selle vastu? Palun tähelepanu, me alustame hääletamist! Niisiis, probleem on põhiseaduse eelnõu preambulas. Konkureerivalt tuleb hääletada kolme variandi suhtes. Kaks neist on kirjas Põhiseadusliku Assamblee eelnõu tekstis ja üks lisalehel pealkirjaga "Apellatsioon preambula juurde", mille on esitanud härra Kama.

Esimene küsimus. Kes on selle poolt, et preambulas oleks esitatud redaktsioon, nagu see on assamblee eelnõu preambula põhitekstis: "mis on loodud rahvusliku enesemääramise kustumatul õigusel vabanemisega suurriikide ülemvõimu alt Vabadussõjas aastail 1918–1920"? Kes on selle teksti poolt? Hääletame. Poolt on 12.

Teine küsimus. Kes on selle poolt, et põhiseaduse eelnõu preambulas oleks tekst, nagu see on esitatud meile välja jaotatud eelnõu projekti alternatiivtekstis: "mis on loodud rahvusliku enesemääramise kustumatul õigusel ja välja kuulutatud 24. veebruaril 1918. aastal"? Palun hääletada! Poolt 8.

Esimese vooru viimane, kolmas küsimus. Kes on selle poolt, et põhiseaduse eelnõu preambula oleks sõnastatud nii, nagu on esitatud Kaido Kama apellatsioon, mille tekst on teil käes? Hääletame. Kes on apellatsioon esitatud teksti poolt? Poolt 28.

Teine voor. Konkureerivalt esitan hääletamisele kaks küsimust.

Kes on selle poolt, et põhiseaduse eelnõu preambula tekst oleks selline, nagu ta härra Kama apellatsioon esitatud on? Hääletame. Palun, kes on selle teksti poolt, mis on esitatud apellatsioon? 28 häält.

Ja viimane küsimus. Kes on selle poolt, et põhiseaduse preambula tekst oleks esitatud kujul, nagu see

on assamblee eelnõu põhitekstis, variandis, milles on sõnad "mis on loodud rahvusliku enesemääramise kustumatul õigusel vabanemisega suurriikide ülemvõimu alt Vabadussõjas aastail 1918–1920"? Kes on assamblee eelnõu preambula põhiteksti poolt? Palun hääletame! Variant kogus 10 häält.

Kahes voorus läbi viidud hääletamised näitavad seda, et assamblee eelistab teksti, mis on esitatud härra Kama apellatsioonis. Mul on selline ettepanek, et me tervet teksti või teksti üksikuid osi lõplikult hääletame siis, kui me oleme kolmanda lugemise faasis, seepärast praegu võtame teatavaks assamblee eelistuse. Proua Hänni, palun uuesti kõnepulti! Probleem nr. 2.

L. Hänni

Probleemiks nr. 2 on põhiseaduse eelnõu § 3, kus toimkonnapoolselt on välja pakutud redaktsioon: Eesti Vabariik ei ühine sõjalistesse liitudesse ega luba oma riigi piirides mitte ühegi riigi sõjalisi tugipunkte. Võrreldes eelmise nädala redaktsiooniga on toimkond lühendanud seda paragrahvi, jättes välja fraasi "ühegi teise riigi sõjavägede viibimist ega läbiliikumist", sest me leidsime, et ka selle paragrahvi esimene osa annab mõtte piisavalt täpselt edasi.

Selle paragrahvi kohta on laekunud härra Rebase ettepanek, et selles paragrahvis Eesti sõjalis-poliitilist staatust eraldi mitte käsitleda, vaid võtta see § 1. Toimkond ei pidanud võimalikuks § 1 muuta, kuna see on läbinud peaaegu muutumatus sõnastuses meie eelnõu, ja arvab, et kui me põhiseadusesse jätame oma hoiaku sõjalistes küsimustes, peaks see olema eraldi paragrahvis. Kuna probleem on erakordselt tähtis, ei pidanud me võimalikuks langetada otsust ainult toimkonnas ja tõime teie ette alternatiivina ettepaneku, mille tegid mitmed assamblee liikmed: see paragrahv välja jätta. Ja mulle laekus Enn Tupi apellatsioon uue sõnastuse kohta. Ma ei tea, kas me seda praegu saame arvestada. Ma loen selle teile ette: Eesti Vabariik ei luba oma riigi piirides mitte ühegi riigi sõjalisi tugipunkte. Kindlasti on see veidi kitsam mõte kui see, mis on väljendatud praegu §-s 4. Nii et tuleks avada läbirääkimised § 3 sisu üle.

Juhataja

Tänan! Lugupeetud kolleegid! Palun üks hetk veel, proua Hänni! Kas on küsimusi proua Hännile? Probleem on §-s 3. Palun, kas on esimesele toimkonnale küsimusi? Küsimusi ei ole. Tänan! Paragrahvi 3 kohta on laekunud vähemalt üks apellatsioon. Juhataja käes on härra Tupi apellatsioon. Ettepanek on selline, et me anname kõigepealt sõna neile, kes on esitanud teksti kohta apellatsioone. See aitab meil otsustada või isegi otsustamist edasi lükata, kui seda peetakse vajalikuks. Härra Tupp, palun, apellatsiooni esitamiseks ja põhjendamiseks on teil sõna!

E. Tupp

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Miks ma pean õigeks sõnastada § 3 sellisena, nagu on kirjas apellatsioonis, et Eesti Vabariik ei luba oma riigi piirides ühegi teise riigi sõjalisi tugipunkte? Nagu te teate, me teeme seda põhiseadust praegu, lähtudes siiski meie igapäevaelust, vaatamata sellele,

et härra Taagepera kutsus meid igapäevaelust välja. Aga see igapäevaelu lüürika on meil iga päev nina all ja see, et meie riigi piirides asuvad praegu teise riigi sõjalised tugipunktid, on tõde. Ja see on tõde, et kui te vaatate Eesti kaarti, siis meie põhjarannik on täis tikitud ja meie ülejäänud territooriumil on 174 ühikut.

Edasi, pagunikandjate arv on 40 000. Võib-olla praegu on veidi vähem. Nende väljaminek ei ole ilmselt niipea võimalik, kui meil ei ole kasutada tuge või survet vastaspoolelt, s. t. Läänest. Selle kiirendamiseks on võib-olla ainukene võimalus astuda mingisugusesse liitu, mingisugusesse ühendusse, ehkki Balti regiooni tulevik peaks olema vastastikuse usalduse tsoonis Ida ja Lääne vahel, aga see vastastikuse usalduse tsoon saab olema ka mingi liit mitmepoolse leppega. Ja kui meil on põhiseaduses sees see säte, mis meil seda keelab, siis me lõikame ära Riigikogul või ka järgnevatel seadusandjatel võimaluse seda teha. Seepärast teen ma ettepaneku piirduda siin ainult tugipunktide keelamisega ja jätta see edasine, mis puudutab meie neutraalsust ja kõike muud, otsustamiseks järgnevale seadusandlikele kogudele. Tänan!

Juhataja

Tänan, härra Tupp! Üks apellatsioon on tehtud meile teatavaks. Palun, kas § 3 kohta on veel apellatsioone? Palun käsi püsti tõsta, kui kellelgi on! Juhatusel neid laekunud ei ole. Kõneks on soovitud sõna härra Adams. Palun!

J. Adams

Head kolleegid! Minu arvates siin paragrahvis on juhtumas midagi samasugust, nagu juhtus preambulaga ja tihtipeale ka muude asjadega, eriti esimeses toimkonnas. Mõtte, mida pooldaks enamik meie hulgast siin, me ise hääletame välja sellepärast, et esimene toimkond ei suuda oma mõtet sõnastada põhiseadusele vajalikul tasemel. Ja ma arvan, et see oli ka põhjus, miks äsja härra Kaido Kama variant, kus oli absoluutselt ajalugu välja lülitatud, võitis meie valdava häälteenamusega, kuigi me olime juba varem arutanud, et ajalugu peaks siiski võib-olla sees olema. Esimese toimkonna mõlemad ülejäänud variandid olid ilmselt kohmakad ja Kaido Kama omast halvemad. Nüüd on sama §-ga 3. Me hääletame poolt või hoopis välja ja ma prognoosin, et me hääletame selle välja sõnastusliku saamatuse pärast, mitte sellepärast, et me ei oleks nõus.

Milles on probleem? Praegune paragrahv, nagu ma aru saan, tahab kõigepealt ütelda kahte asja, mida ta kumbagi ei oska välja öelda. Lause esimene pool on: Eesti Vabariik ei ühine sõjalistesse liitudesse. Selle me arvatavasti hääletame välja sõna "sõjaline" pärast. Me ei tea, mida see sõna tähendab. Me teame, et kindlasti on vaja kaitselepinguid tulevastel aegadel kellegagi sõlmida ja järelikult paragrahvi praegune sõnastus lõikab ära n.-ö. tegevusvabaduse riigikaitse alused. Paragrahvi teine pool ei luba oma riigi piirides mitte ühegi riigi sõjalisi tugipunkte. Siin on minu arvates jälle küllaltki õige mõte, mis jääb aga hätta sõnastuse taha, sest mis asi on sõjaline tugipunkt. See mõiste on ähmane, defineerimatu. Tuleks öelda "Eesti territooriumil ei tohi olla" või umbes niimoodi. Ma isegi

ei oska praegu üles kutsuda ei vastu ega poolt hääletama, sellepärast et hääletamine, mis toimub konkreetse sõnastuse suhtes, annab arvatavasti ühe tulemuse, ja hääletamine, mis toimuks mingisuguse printsiibi sissekirjutamisel põhiseadusesse, annaks teise tulemuse. Võib-olla ainukene lahendus on, kui apellatsiooni korras keegi pakub välja sellele mõttele parema ja õnnelikuma sõnastuse. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Lugupeetud kolleegid! Sõna kõneks saab viimasena härra Koha ja sõnavõtu kohalt viimasena härra Niitsoo. Härra Saatpalu, teil on kõneks sõna. Palun!

V. Saatpalu

Lugupeetud kolleegid! Eesti kaitsekontseptsiooni võib üles ehitada kahest põhimõttest lähtudes – Eesti-kesksest või Euroopa-kesksest. Eesti-keskne oleks mõistlik ehitada selliselt üles, et meil ei olegi armeed. Meil ei olegi teiste riikide baase, me oleme täispatsifistlik riik. Samas me püüdleme Euroopasse, aga me unustame, et selle püüdlamisega tuleb meile kaasa ka kohustusi. Euroopa ei ole ohutu piirkond selles mõttes, et temale või mõnele tema osale ei tungitaks kallale. Me peame võtma endale ka kohustused Euroopat kaitsta. Ja ei maksa üldsegi näha kõrgendatud ohu allikat ainult Nõukogude Liidus. Ma arvan, et kes vähegi maailmapoliitikaga kursis on, võib nimetada neid ohte ka mujalt. Ja minu sügava veendumuse kohaselt, kui me tahame olla Euroopas, tõsiselt võtta Euroopa riike, siis me ei saa lähtuda selliselt sentimentaalselt patsifistlikult seisukohalt, vaid peame lähtuma Euroopa ülesannetest, ja sellepärast me peame võtma ka endale kohustusi, mida Euroopa meile peale paneb.

Teatavasti on nüüd moodustatud Euroopa Liit, Lääne-Euroopa liit, sõjaline liit. Teatavasti on tehtud juba ettepanekuid laiendada Euroopa Ühendust 40 riigini, kus on silmas peetud ka meie, Balti riikide kuulumist sellesse liitu, ja kahtlemata taoline liit laiendab ka oma sõjalist liitu Lääne-Euroopa liidu näol. Meie kohustus on kanda ka neid kulutusi, nii palju kui me jaksame, mis selle kohustuse võtmisega seonduvad. Meile võidakse anda n.-ö. armu, arvestades meie vestlust, et me ei saa esialgu võtta seda koormat endale kanda nii palju, kui seda võib-olla meilt oodatakse, kuid me ei saa tulevikku ära unustada. Me ei saa ära unustada seda, et põhiseaduse me kirjutame siiski pikema aja peale. Sellepärast minu arust kirjutada sisse, et me ei luba oma riigi piiridesse ühegi riigi sõjalisi tugipunkte, et Eesti ei astu sõjalistesse liitidesse, on mõnes mõttes isegi Eesti riigi suhtes kuritegelik. Kui ma ka tean, et need inimesed, kes on selle kirjutanud, ei saa põhimõtteliselt olla kuritegelikud Eesti riigi vastu, see on välistatud, siis ma lihtsalt eeldan, et see on ilmne eksitus, kuid võrdlemisi põhjalik eksitus. Ma kutsun teid tungivalt üles, et me ei fikseeriks sellelaadseid kohustusi põhiseaduses. Jätaksime need konkreetselt esindusdemokraatia otsustada, sellesama saali hooleks, ja ma kutsun teid üles hääletama § 3 põhiseaduse eelnõust välja.

Tänan!

Juhataja

Aitäh! Härra Koha, teil on sõna puldist. Palun!

K. Koha

Austatud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Põhiseadus ei koosne ainult peatükkidest, vaid ta on üks tervik ja üks süsteem. Ja praeguse paragrahvi lõike 3 redaktsioonis on sisse kirjutatud keeld. See on tänase põlvkonna mure, see on meie minevikust tulnud, kuid me kirjutame selle põhiseaduse tulevastele põlvedele ja me võtame endale praegu õiguse keelata meie tulevastel põlvedel kuuluda sõjalistesse liitudesse. See lause teine pool ütleb seda, et me ei luba. Aga millega me ei luba? Milline on see garantii? Kas saab kirjutada eeskirja sellist deklaratsiooni, mida me pole suutelised isegi täitma? Seetõttu see § 3 ei osutu vajalikuks, sest sirvige korraks edasi peatükki VII – seadusandlus, kus § 28 annab tegelikult sellele probleemile lahenduse. Seal on väidetud niimoodi: "Seadus, mille alusel Eesti Vabariik astub poliitilistesse ja majanduslikesse, sõjalistesse liitudesse, võetakse vastu ainult rahvahääletusel." Anname põhiseaduses selle positiivse momendi, et tulevased põlvkonnad võivad otsustada, aga nad otsustavad seda ühiselt läbi rahvahääletuse. Täna tähelepanu eest!

Juhataja

Suur tänu, härra Koha! Järgnevad sõnavõttud kohalt kuni kaks minutit. Esimesena saab sõna härra Seppa. Palun!

Ü. Seppa

Lugupeetud kolleegid! Ka mina tahaksin toetada eelkõnelejate mõtet, et me ei tohiks oma tulevastele põlvedele ette kirjutada selliseid asju. Me ei tohiks sekkuda nende tegevusse, sest praegu, kui me ei tea, ei tunne oma jõudu, me oleme sellises arengustaadiumis, et me ei tea, kuhu me jõuame välja. Ka mina kutsun üles hääletama selle paragrahvi sissevõtmise vastu. Täna!

A. Sirendi

Austatud kolleegid! Äsja me ütlesime välja, et Eesti jääb rahumeelseks ja demokraatlikuks riigiks, ja ka toimkond, kellest enamik on kantud sellisest patsifistlikust ideoloogiast, arutas varianti, et § 3 võiks olla nii: "Eesti Vabariik võtab osa tuleviku maailma kujundamisest aktiivse neutraalse poliitika kaudu ega luba oma riigi piirides ühegi teise riigi sõjalisi tugipunkte, kui see ohustab Eesti Vabariigi suveräänsust." Loomulikult, ma saan aru, et me ei ole valmis astuma esimest sammu sõnadeta "tuleviku maailma kujundamiseks", mis on Euroopa tulevik. Me peaksime ikka olema veendunud selles, et sõda ei ole tulevikus ühegi poliitikaküsimuse lahendamise vahend. Sõda on praegu jäämas minevikku ja peab jääma tulevikus üldse käibelt ära oleviku tähenduses, jääma ainult mineviku tähenduses. Ilmselt ei ole meie valmis astuma esimest sammu, mida võib järeldada siin paljudest sõnavõttudest. Juba need väited, et me ei tohi sekkuda tulevaste põlvede asjadesse – tuleb öelda, et kõigi konstitutsiooni paragrahvidega me niikuinii sekkume sellesse. Seda kohustust me endale võtta ei saa. Mis puutub Tupi parandusse jätta sisse ainult see, et me mitte ühegi riigi sõjalisi tugipunkte ei luba oma riigi territooriumil, siis sellega ma ka nõustuda ei saa, sest sellega on kogu asja mõte välja lülitatud. Meil jääb ainuke võimalus ühineda enamusega või jääda oma seisukoha juurde. Tähtis on,

et me oleme leppinud sellega, et tuleviku maailma me näeme maailmana, kus asju lahendatakse sõdade kaudu.

E. Tarto

Lugupeetud juhataja! Austatud kolleegid! Ma võtan sõna samuti § 3 puhul ja ma toetan täiesti seda mõtet, et § 3 esimene pool välja jätta, sellepärast et ma näen, et Eesti tõenäoliselt on sunnitud ikkagi ühinema rahvusvaheliste kaitseorganisatsioonidega. Samas ma toetan härra Tupi apellatsiooni, et selle paragrahvi teine pool jääks sisse, vähemalt selle poole mõte jääks sisse. Sõnastuse parandamiseks on meil ka hiljem võimalusi näiteks nii, et Eesti Vabariik ei luba oma riigi piirides mitte ühegi võõrriigi sõjaväebaase või midagi taolist. Mure suhtes, et me tulevastel põlvedel midagi ära rikume – n.-ö. tulevased põlvned võivad teha ka põhiseaduse parandusi, juhul kui tõepoolest on vaja seda sõnastust muuta. Me teame tänapäeval, et ajutisi rahvusvahelisi väeüksusi võidakse ka teistmoodi nimetada, et neid ei nimetata sõjaväebaasideks ega tugipunktideks. Aga praegu meie üheks lähemaks ülesandeks on tõepoolest meid okupeerinud ja okupeeriva riigi baasidest lahtisaamine. Aitäh!

E. Tupp

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Ma võib-olla natuke iseloomustaksin tugipunkti terminoloogiliselt. Küsimus on selles, et meil absoluutset terminoloogiat pole ja tugipunkt on eesti keeles kõige täpsem minu arvates, kuid võib-olla keelemehed võivad veelgi täpsemalt väljenduda, mis tähendaks seda, et ka kõige väiksemat sõjalist kontingenti ei ole võimalik paigutada alaliselt Eesti Vabariigi territooriumile. Ma saan sellest nii aru. Iseasi on ajutised läbiviimised ja sõjaväeosade ajutine viibimine siin. See tähendab alalist ja lepingus kinnitatud sõjaväekontingentide paigutamist. Tänan!

V. Niitsoo

Härra juhataja! Lugupeetud kolleegid! Tahan siin võidelda härra Tupi poolt puldist öelduga, kus ta kutsub meid arvestama reaalsest olukorda. Ta nimelt tunneb muret ja arvab, et kui me põhiseadusesse praegu sisse kirjutame selle, et Eesti Vabariigi pinnal ei tohi olla sõjalisi tugipunkte teistest riikidest, siis me kindlustame tulevase valitsuse võimalike riugaste eest. Nagu härra Tarto juba ütles, põhiseadust saavad tulevased seadusandjad muuta, nii et me ei kindlusta siin mitte midagi. Samal ajal ma lugesin välja ka sellise argumenti, et kui meil on põhiseaduses sees, et meie pinnal ei tohi olla ühegi teise riigi tugipunkte, oleks see meil moment läbirääkimistel Nõukogude Liiduga. Seda ma küll ei usu, et see mingi argument nende jaoks oleks. Ja me ei võtaks ennast piisavalt tõsiselt, et me sellise argumentatsiooniga sinna läheksime. Mul on endal ka kahtlusi, kas praegune läbirääkimiste delegatsioon küllalt resoluutselt nõuab vägede väljaviimist, kuid ma olen siiralt veendunud, et rahvas ikkagi tahab, et kõik okupatsiooniväed Eesti pinnalt võimalikult kiiresti ära viidaks. Aga sellele vaatamata ei pea ma vajalikuks neid asju seadusesse sisse kirjutada, et meie pinnal ei oleks võõraid

tugipunkte. Meil võib tekkida üsna lähedases tulevikus olukord seoses Venemaa lagunemisega või muude juhustega, kus meil on hädavajalik kutsuda oma pinnale näiteks ÜRO rahuvalvejõud. Kui me oleme põhiseadusesse sisse kirjutanud, et keelame võõraste vägede viibimise Eesti pinnal, siis mis me teeme? Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Vabandan härrade Lebedevi ja Sovetnikovi ees, aga me ju leppisime kokku, et viimane sõnavõtja on härra Niitsoo. Meil seisab ees hääletamine. Palun kohaloleku kontroll! Kohal on 36 assamblee liiget. Konkureerivalt esitan hääletamisele kolm varianti: assamblee eelnõu teksti § 3 põhitekst; teine alternatiiv, mille sisu on § 3 välja jätta; ja kolmas variant, mille sisu on sõnastada § 3 sellisena, nagu ta on põhitekstis, välja arvatud "ei ühine sõjalistesse liitusesse". Jääb tekst, nagu selle esitas härra Tupp: Eesti Vabariik ei luba riigi piirides mitte ühegi riigi sõjalisi tugipunkte. Need on kolm varianti, mille suhtes on võimalik konkureerivalt hääletada. Palun tähelepanu, alustame! Esimene küsimus. Kes on selle poolt, et põhiseaduse eelnõus oleks § 3 sellisena, nagu ta on põhitekstis? Hääletame. Poolt 6.

Teine küsimus. Kes on selle poolt, et § 3 välja jätta, nii nagu on esitatud põhiseaduse eelnõus § 3 alternatiivvariandina? Hääletame. Poolt 25.

Kolmas küsimus. Kes on selle poolt, et §-s 3 oleks tekst, nagu selle esitas härra Tupp apellatsioonis? Eesti Vabariik ei luba oma riigi piirides mitte ühegi riigi sõjalisi tugipunkte ehk tekst, mis on põhitekstis, kuid ilma sõnadeta "ei ühine sõjalistesse liitusesse". Hääletame. Poolt 13.

Teine voor.

Kes on § 3 alternatiivi poolt? Kes on selle poolt, et § 3 jääb välja? Hääletame. Poolt 27.

Teine küsimus. Kes on selle poolt, et §-s 3 oleks tekst, nagu selle esitas härra Tupp apellatsioonis? Eesti Vabariik ei luba oma riigi piirides mitte ühelgi riigil omada sõjalisi tugipunkte. Hääletame. Poolt 13.

Kahes voorus läbi viidud hääletamiste tulemusena on assamblee eelistanud alternatiivteksti, mille sisu on: § 3 jääb välja. Proua Hänni, palun veel kord kõnepulti!

L. Hänni

Põhiseaduse eelnõu I peatüki suhtes toimkonnal alternatiive rohkem ei ole, küll aga on meile laekunud apellatsioon, mida oleks mõistlik praegu läbi vaadata.

Paragrahv 5 puudutab Eesti Vabariigi kodakondsust. Mäletatavasti oli see paragrahv algselt pikem, sisaldas neli lõiku. Eelmise täiskogu istungil hääletati kaks lõiku välja. Nüüd on saanud apellatsioon härra Rumessenilt ja teistelt lisada sellesse paragrahvi uuesti kaks lõiku. Ta pakub veidi teistsugust redaktsiooni, kui oli nendes tekstides, mille me välja hääletasime. Ettepanek on siis järgmine. Tuua § 5 lõige: "Võõrriigi okupatsiooni ja anneksiooni tõttu poliitiliste ja sõjapõgenikena lahkunud Eesti Vabariigi kodanikud ja nende järglased säilitavad Eesti Vabariigi kodakondsuse."

Võrreldes esialgse tekstiga on Nõukogude Liit asendunud sõnaga "võõrriik". Ma kannan kohe ette ka teise ettepaneku, mis on selle paragrahvi suhtes laekunud, s. o. lisada § 5 lõige 3: "Igal eesti rahvusest isikul on õigus asuda elama Eestisse ja omandada Eesti Vabariigi kodakondsus vastava tahte avaldamisel." Nii et selline on apellatsiooni sisu.

Juhataja

Lugupeetud kolleegid! Me arutame põhiseaduse eelnõu § 5 kohta esitatud apellatsioone. Kas on küsimusi proua Hännile? Ei ole, aitäh! Esimesena saab sõna apellatsiooni esitaja. Palun, kas härra Rumessen, härra Kelam või proua Andre!

V. Rumessen

Lugupeetud Põhiseaduslik Assamblee! Teine toimkond arutas neidsamu küsimusi, mis on seotud kõnesoleva paragrahviga. Ja ma pean ütleva, et arvamused ei olnud mitte päris ühesed, aga suurem osa toimkonna liikmeid pooldas siiski selle lõigu sissejätmist. Esimese lõigu osas läksid arvamused lahku, aga ma võtaksin praegu kokku, milles on probleem.

Probleem on selles, et praegusel kujul me võime tõepoolest öelda, et kõik eestlased on niikaua Eesti Vabariigi kodanikud, kuni neid kodakondsuse seaduse § 23 alusel ei ole Vabariigi Valitsuse poolt kodakondsusest välja heidetud (peaks ikka olema "ilma jäetud"). Hetkel on ka kõik väljaspool Eesti Vabariigi piire elavad Eesti Vabariigi kodanikud jätkuvalt Eesti Vabariigi kodanikud, niikaua kui vastavat otsust ei ole tehtud.

Probleem on nüüd selles, et esiteks, nii nagu härra Kama on öelnud, valitsus võib näiteks sellesama § 23 alusel kuulutada ühe suletõmbega, et need välismaal elavad Eesti Vabariigi kodanikud ei ole enam Eesti Vabariigi kodanikud, ja veel enne seda, kui okupatsioon on lõppenud. Kogu probleem on ikkagi selles, ma olen nõus, et me peame olemasolevast olukorrast lähtuvalt määrama selle päeva, millest alates väliseestlased peavad valima, kas nad tunnistavad ennast jätkuvalt Eesti Vabariigi kodanikeks või siis loobuvad kodakondsusest. Kuid see hetk veel käes ei ole: okupatsioon ja anneksioon jätkub ja sellest tingituna me peame siiski kaitsma väliseestlaste poliitilisi ja majanduslikke huve olemasolevas ajalises ruumis. Siis oleksid kõige lähemas tulevikus, kui rahvahääletusel põhiseadus jõustub, väliseestlaste huvid garanteeritud. Sel põhjusel oleks minu isiklik ettepanek kaaluda, kas lisada sellesse esimesse punkti täiendus, et "kuni okupatsiooni ja anneksiooni lõpetamiseni". Kui see piir on tarvis määrata. See on üks probleem.

Teine probleem on selles, et meil siin Läänemere tuulisel maa-alal ei ole garantiid, et meid ei võidaks ükskord uuesti okupeerida. Ja kõik meie, kes me siin saalis istume, võime võib-olla kunagi tulevikus (kas kahe-kolme aasta pärast või ka 30 aasta pärast) osutada samasuguses situatsioonis olevaiks kui kõik need väliseestlased, kes praegu elavad välismaal. Sellepärast meie, kes me esitasime apellatsiooni, peame vajalikuks, et niisugune kodakondsuse põhimõtteline üldalus oleks põhiseaduses fikseeritud.

Komisjonis oli arutusel, kus kohas need mõlemad sätted kodakondsuse aluste kohta võiksid olla. Kuna Soome põhiseaduses on nad üldsätetes, siis ilmselt see mõjutas ka meie komisjoni hääletamist ja komisjoni liikmete enamus pooldas, et neid ei toodaks üle II peatükki, s. t. meie komisjoni valdustesse, vaid et nad jääks just nimelt üldsätetesse.

Nii et need on põhjused, miks me siiski vajalikuks peame, et need kodakondsuse küsimuste üldpõhimõtted oleksid §-s 5 sätestatud. Nagu te mäletate, eelmine kord oli siin juttu ka praeguste väliseestlaste eksiilorganisatsioonide ametlikust seisukohast, milles nad kaitsevad oma õigusi olla jätkuvalt Eesti Vabariigi kodanikud, niikaua kui poliitiline okupatsioon ja anneksioon ei ole lõpetatud. Kuid ma ütlen veel kord, et see on siiski ka tulevikku ulatuv küsimus ja meie ei ole tulevikus ise kaitstud selle olukorra eest, mis praegu on tabanud väliseestlasi. Need oleksid põhjendused, miks me peaksime vajalikuks § 5 need kaks sätet lisada. Aitäh!

Juhataja

Täna! Vahepeal on küsitud selgitust, et kas on võimalik, et assamblee tuleb juba tehtud otsuste juurde tagasi. Kindlasti on see võimalik, kuid antud juhul on härra Rumessen, härra Kelam ja proua Endre esitanud § 5 pisut teise teksti, kui me arutasime mõned nädalad tagasi. Ja sellepärast on kolmel kolleegil õigus vormistada see apellatsioonina ja me arutame seda apellatsioonina.

Vahepeal tegi juhatus otsuse, et viimane, kes saab kõneks sõna, on härra Adams, ja viimane, kes saab sõna kohalt, on härra Lebedev. Ma tuletan meelde arutelu objekti, et me ei valguks liialt laiali. Jutt käib §-st 5 ja apellatsiooni sisu on selles, et lisada § 5 kaks lõiget. Ma loen veel kord teksti ette.

Palun tähelepanu! Lõige 2: võõrriigi okupatsiooni ja anneksiooni tõttu poliitiliste ja sõjapõgenikena lahkunud Eesti Vabariigi kodanikud ja nende järglased säilitavad Eesti Vabariigi kodakondsuse.

Lõige 3: igal eesti rahvusest isikul on õigus asuda elama Eestisse ja omandada Eesti Vabariigi kodakondsus vastava soovi avaldamisel. Järgmisena saab kõneks sõna härra Saatpalu. Palun!

V. Saatpalu

Lugupeetud kolleegid, ma juhtisin juba hommikul tähelepanu, et me oleme jõudnud 130 paragrahvilt 155-le. See kahtlemata iseloomustab meie mõningast lobisemishimu. Me ei ole osanud jääda Jüri Adamsi asjaliku teksti pakutud raamidesse, me oleme tahtnud midagi omalt poolt lisada ja selle tulemusena me oleme osanud 25 paragrahvi juurde teha. Ka nende kahe lõike sisseviimine on minu arust täiesti ülearune, sest kodakondsuse määratlemiseks see põhiseadus niikuinii ei jõua toimima hakata. Praegu tuleb rakendusseadus ja me peame poliitiliselt mõjutama praegust valitsust, kes koostab seda rakendusseaduse eelnõu, et taolised sätted oleks rakendusseaduses ette nähtud. Kuid see valitsus peab teadma, et siin saalis vastuvõetavad seadused tulevad niikuinii ülevaatamisele Eesti Riigikogu poolt, mis valitakse põhiseaduse alusel. See on ikkagi ajutine haldusnõukogu, kel on õigus võtta vastu seadusi, kuid need kuuluvad kahtlemata Eesti Vabariigi parlamendi poolt ülevaatamisele. Me peame püüdma valitsust poliitiliselt mõjutada, et need sätted võetaks sellesse rakendusseaduse

eelnõusse, kuid neid ei ole vaja kirjutada põhiseadusesse, mis niikuinii ei jõua rahvahääletusele ega hakka toimima. Meil on seda tegelikult juba praegu vaja.

Mõnes mõttes on taoliste lõikude sissekirjutamine ka teatud pessimismi sissekirjutamine põhiseadusesse. Me peame nagu loomulikuks, et jälle tuleb okupatsioon. See on seesama, millele ma ühes artiklis juba vihjasin, kui meil oli juttu parlamendi volituste kestusest. Osa inimesi siin saalis tahtis, et parlament valitakse kolmeks aastaks, sest Eesti on praegu niisuguses kriisisituatsioonis. Siis oleks see tekst tulnud ka kirjutada nii, et iga okupatsioonile järgnev parlament valitakse kolmeks aastaks ja järgmised juba neljaks aastaks. See praegune täiendus tekitab samasuguse mulje ja sellepärast ma teen ettepaneku neid lõike siia sisse mitte panna. Seda viiendat paragrahvi annaks lühendada, sest Eesti kodanikuks saadakse tingimusega või hilisema seadusliku toiminguga. Järgmine lõik räägib jälle sedasama, et kodakondsuse omandamise määrab kodakondsuse seadus. Nii et ka siin annaks juba lühendada. Ma teen ettepaneku tänapäeva poliitilistest tingimustest lähtuvaid lõike sinna sisse mitte panna. Ma pean sügavalt lugu teie ettevõtmistest Eesti kodanikkonna õiguste kaitsmisel ja ärge kuidagi võtke seda mingi solvanguna. Ma lihtsalt väljendan oma seisukohta, kuna ma järjekindlalt võitlen Eesti põhiseaduse lühiduse eest. Need on Eesti kodakondsuse seaduse, mitte põhiseaduse sätted. Täna tähelepanu eest!

Juhataja

Aitäh! Härra Adams, palun, teil on sõna kõnepuldist!

J. Adams

Head kolleegid! Ma vaidleks vastu just härra Saatpalule. Minu arust me peame tegema põhiseadust aastakümneteks, mitte lähtuma sellest, mis Eestis hetkel toimub, kas Savisaare valitsus teeb mingit rakenduseseadust või ei tee. Ja ma argumenteerin just nimelt sellepärast, et on vaja need sätted sisse võtta.

Mida kujutab endast § 5? See kujutab endast kodakondsuse seaduse tuuma. Kõikide tulevaste kodakondsuse seaduste tuuma, ükskõik kui palju neid tulevikus peab vahetuma. Ja selleks me peame vaatama tõele näkku ja kõigepealt tunnistama seda, kas me pooldame, et Eesti on eestlaste rahvusriik. See oleks nüüd täiesti uus samm võrreldes varasemate põhiseadustega, mis ei lähtunud sellest põhimõttest. Kui me võtaksime praegu härra Rumesseni poolt pakutava teise (siin oleks kolmanda) lõigu sisse, et Eesti on iga eestlase kodumaa, nii et sisuliselt iga eestlane võib maailmast tagasi pöörduda ilma kitsendusteta, siis me minu arvates teeksime meie rahva tuleviku suhtes väga olulise žesti ja kujundaksime sellega oma rahvuspoliitikat.

Mis puutub põgenike kodakondsuse säilitamise küsimusse, siis see on samuti tõele näkku vaatamise küsimus. Ja minu arvates on Eestis praegu midagi väga ebanormaalset lahti. Kümned poliitikud räägivad meil pidevalt venekeelse elanikkonna õiguste kaitsest, aga samal ajal, kui on tegemist eestlaste õiguste kaitsega, siis häbenetakse, lüüakse silmad maha ja ei taheta tõele näkku vaadata. Ma

ütlen vähemalt viiendat korda: me oleme aktsepteerinud siin saalis vähemalt kolme inimest meiega võrdsena töötama, me aktsepteerime neid iga päev Eestis. Praegu on tagasi pöördunud juba sadu väliseestlasi, kes ei kavatse oma topeltkodakondsusest loobuda. Vaadakem tõele näkku ja andkem nendele inimestele aastakümneteks garantiid. Vaatame, kuidas maailma teised riigid on seda küsimust lahendanud. Euroopa väikeriigid üldjuhul säilitavad oma kodanikele kodakondsuse, ükskõik kus nad ka asuksid. Mida väiksem riik, seda üldisem on see reegel. Riigid, mille põhirahvusel on suur diasporaa, on tingimata säilitanud neile kodakondsuse. Üks tüüpilisem näide on siin Kreeka, kes ei tunnusta mingit võimalust, et Kreeka kodanik võiks üldse kunagi Kreeka kodakondsuse kaotada. Või siis teised suurema hajuvusega riigid, näiteks Iisrael, näiteks Iirimaa. Eesti rahvas ei ole enam see rahvas, mis ta oli 1940. aastal, kui ta oli rahvakild, kes elas siin väiksel maalapil Läänemere kaldal. Meist on saanud rahvas, kes on suurelt osalt üle maailma hajunud, aga ometigi tal on üks kodumaa ja teda ühendavad mitmesugused kultuurid. Ma kutsun veel kord üles, vaadakem tõele näkku, et meie rahvas on astunud kvalitatiivselt teise faasi, ja garanteerigem kõikidele meie rahva liikmeile, kes on mitmetel põhjustel üle maailma laiali, nende kodumaa või pigem nende osalus kodumaa elus. Täna teid!

Juhataja

Suur tänu, härra Adams! Lugupeetud kolleegid, järgneb 20 minutit vaheaega. Pärast vaheaega saab esimesena sõna kohalt härra Taagepera. Me kohtume siin saalis uuesti kell 12.40. Kakskümmend minutit vaheaega.

Vaheaeg

Juhataja

Vaheaeg on lõppenud, palun istuge oma kohtadele. Kohaloleku kontroll. Kohal on 36 assamblee liiget. Jätkub § 5 arutelu. Esimesena saab sõna härra Taagepera.

R. Taagepera

Lugupeetud assamblee! Väliseestlasena ma olen muidugi väga liigutatud, et mõned kodueestlased nii siiralt ja visalt võitlevad minu õiguste eest, aga mina oma liiga optimistliku iseloomuga usun, et okupatsioon enam ei tule. Ma ei tunne, et ma vajan seda kaitset. Ja see paragrahv põhiseaduses aeguks mõne aasta pärast, kui see probleem on lahendatud.

Mis puutub muresse, et praegune valitsus ei pane paigale väliseestlastele küllalt soodsat kodakondsuse seadust – kui ei tee see valitsus, siis tuleb teine valitsus, kes teeb teise seaduse, ja küll see asi korda saab. On muidugi mõeldav sõnastuse variant, et igal eesti rahvusest isikul on õigus asuda Eestisse ja saada Eesti kodakondsus. See meenutab Iisraeli vastavat sõnastust jne. Küsimus on, kas öelda, et igal eesti keelt oskaval isikul. Aga siis tekivad muidugi raskused. Kui öelda, et igal eesti rahvusest isikul, siis tahaks küll teada, kuidas seda rahvust tõlgendatakse. Kui ma vaatan Eesti päritoluga inimest USA-s, kus vanavanemad räägivad lapselapsega inglise keelt, sest vanemad

räägivad kodus inglise keeles ja lapselaps pole kunagi eesti keelt kuulnud, kas ta siis on eesti rahvusest? Või me tahame mingisugustel materiaalsetel põhjustel anda talle õiguse järsku avastada: ma olen eesti rahvusest, kuigi ma sõnagi eesti keelt ei oska. Tänan!

Juhataja

Aitäh, härra Taagepera! Järgmisena saab sõna härra Uluots. Palun!

Ü. Uluots

Lugupeetud kolleegid! Kui ma registreerisin ennast sõnavõtuks, siis ma tahtsin just meenutada härra Taagepera eelmist sõnavõttu, mida ta praegu kordas. Ja ma leian, et tema kui väliseestlaskonna esindaja ütles välja väga targad sõnad. Teiseks, me oleme vist teiega juba kokku leppinud selles, et me ei kehtesta kahekordset kodakondsust. Nii et mina igatahes hääletan põhiteksti poolt.

Juhataja

Härra Salum, palun!

V. Salum

Austatud kolleegid! Me oleme täna tõhusa töö ära teinud. Oleme kõik rahvusliku välja rookinud – rahvuslik enesemääramine, taastatud rahvuslikkus õigusliku järjepidevuse alusel, et Eesti Vabariik on rahumeelne riik. Kõik selle oleme välja rookinud ja rõõmustuseks naabrile ja nimekaimule ka kolmas paragrahv on väljas, paragrahvide üldarv on jõudsalt vähenenud. Kui me nüüd siit roogime välja ka need kaks sisemist lõiku, siis me teeme nii, et eestlastel kui Euroopa indiaanlastel ei olegi õigust rahvusriigile ja seda meie armsate eestlaste kaasabil. Me häbeneme rahvusriiki, häbeneme, et oleme eestlased ja siis on internatsionaalne, kakskeelne Eestimaa rahvariik loodud. Nii et kas me selle hooguminemisega natuke liiga kaugele ei ole läinud? Minu arvates need mõlemad lõigud tuleks sisse hääletada, kui me tahame säilitada eestlastele kodu ja eesti rahvale tuleviku.

Juhataja

Härra Talve, teil on sõna.

J. K. Talve

Lugupeetud kolleegid! Kõigepealt ma tahaksin puudutada seda, mida ütles härra Rumessen, et Vabariigi Valitsus võib 1938. aasta kodakondsuse seaduse alusel ühe suletõmbega võtta ära Eesti kodakondsuse väliseestlastelt. Nii see asi minu meelest ei ole. On tõsi, et kodakondsuse seaduse § 23 ütleb, et isikud, kes on astunud välisriigi kodakondsusesse, ilma et nad jne., võidakse Eesti kodakondsusest välja heita, aga minu arust võib see toimuda siiski ainult individuaalselt ja mitte massiviisiliselt.

Teiseks tahaksin ma juhtida tähelepanu sellele, et see valitsus, millest räägib kodakondsuse seadus, on Eesti kodanike poolt valitud Eesti Vabariigi valitsus. Ja niisugune valitsus (nimetagu ta siis ennast Eesti Vabariigi valitsuseks, kui ta tahab), mis ei ole valitud Eesti kodanike poolt, vaid ka kellegi muu poolt, ei või niisugust otsust teha sellepärast, et tal on volitused kelleltki muult kui Eesti Vabariigi

kodanikelt.

Mis puutub nende kahe lõike sissevõtmisse, siis punkt 1 (igal eestlasel on õigus asuda elama Eestisse ja omandada Eesti kodakondsus vastava soovi avaldamisel) tuleks minu meelest tingimata sisse võtta ja seda põhimõtet toetab ka 1938. aasta kodakondsuse seadus. Mis puutub punktis 2 esitatud mõttesse (okupatsiooni ja anneksiooni tõttu jne.), siis ma olen selle põhimõtte põhiseadusesse sissevõtmise poolt, ainult et seda sõnastust tuleb natuke täpsustada. Sellepärast, et kui me kirjutame põhiseadusesse sisse Eestist lahkumise põhjuse, siis tekib olukord, kus inimene, kes tahab sellele paragrahvile viidates oma õigusi nõuda, peab põhimõtteliselt tõestama oma Eestist lahkumise põhjuse ja see on üks vaevarikas teema. Aga ma olen selle poolt, et see põhimõtte põhiseadusesse sisse võetakse.

Ja nagu härra Adams ütles, me peaksime jõudma arusaamisele sellest, et eesti rahvast on saanud üks globaalne rahvas ja see, et meid elab mitmel maal ja mandril, on fakt. Me ei tohi seda tähele panemata ja seadusesse võtmata jätta. Aitäh!

Juhataja

Täna! Enne kui saab sõna härra Lebedev, ma tuletan teile meelde, et viimane sõnavõtja pidigi olema härra Lebedev. Pärast teda ma pakun võimalust lõppsõnaks proua Hännile esimese toimkonna nimel ja härra Rumessenile, keda loomulikult võib asendada ka apellatsiooni teine esitaja proua Endre. Nüüd aga härra Lebedev. Palun, koos tõlgiga!

V. Lebedev

Austatud spiiker! Austatud kolleegid! Kui ma kuulasin härra Rumesseni, siis mulle näis, et me pöördusime tagasi 1988. aastasse, laulva revolutsiooni algpäevadesse. Ja mulle näib, et ka vähem jäigad inimesed on loobumas okupatsiooni mõiste kasutamisest. See ei ole minu arvates päris korrektne, sest me kõik kuulume Põhiseadusliku Assamblee liikmete hulka. Me ei ela isoleeritult XXI sajandi künnisel, elame ühinevas Euroopas. Ja ma tahaksin teile meenutada ühte rahvusvahelist konventsiooni, kus on kirjutatud kodakondsusetuse vähendamisest. See on vastu võetud 1961. aastal ja selle konventsiooni § 10 ütleb, et riik, kellele antakse üle territoorium või kes omandab territooriumi muul viisil, annetab oma kodakondsuse niisugustele isikutele, kes vastasel juhul muutuksid apatriidideks, tähendab, kodumaatuteks isikuteks sellise üleandmise või omandamise tulemusel. Ja samuti tahaks meelde tuletada, et äsja Moskvas toimunud inimdimensiooni konverentsil rõhutati vajadust olla valmis võtma resolutsioone meetmeid inimõiguste jämeda rikkumise ilmsel juhul. Nende meetmete hulka kuuluksid sihikindlad majandussanktsioonid ja vastava maa kõrvaldamine rahvusvaheliste soodustuste saamisest. Ja tahame või ei, aga me peame seda arvestama. Ma ühinen härra Taagepera arvamusel, et võib-olla konstitutsiooni ei pea sisse kandma selliseid sätteid, mis võiks meid muuta apartheidi riigiks. Täna tähelepanu eest!

Juhataja

Suur tänu! Lõppsõnaga esineb proua Hänni. Palun!

L. Hänni

Austatud kolleegid! Ma ei tahaks oma lõppsõnas hakata kokku võtma seda tulist arutelu, mis siin saalis on juba mitmel korral kodakondsuse küsimuses olnud. Ainult et ma tahaksin teieni veel kord tuua esimese toimkonna arvamuse, sest me oleme ilmselt olnud liiga passiivsed oma seisukohtade selgitamisel. Meie toimkonna üks eesmärke on olnud luua põhiseadusega garantiid eesti rahva ja eesti kultuuri tõstmisele Eestimaa pinnal. Üks säte, mis otseselt puudutab eestlaste ja Eesti suhteid, on kodakondsus. Ja põhiseaduslikud garantiid, mis võimaldaksid eestlastel igal ajal tulla tagasi Eestisse ja saada Eesti kodakondsus, on seetõttu vajalikud. Seetõttu julgen ma ka toimkonna nimel toetada härra Rumesseni ettepanekut eriti lõike 3 osas, kus on mitte ainult määratud kodakondsuslik suhe riigiga, vaid kindlalt sätestatud riigi kohustus võimaldada Eestisse elama tulla eesti rahvusest isikutel. Ma ühinen siin härra Adamsi poolt välja öeldud mõtetega, et Eesti on eestlaste kodumaa ja selle garantiid peavad olema põhiseaduslikult kindlustatud.

Juhataja

Suur tänu! Proua Endrel on võimalik esineda lõppsõnaga, tehes seda kui apellatsiooni esitanud assamblee liige. Proua Endre, teil on sõna.

S. Endre

Austatud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Me oleme siin praegu keerulises seisus, aga keerulises seisus on terve meie riik ja rahvas. Ja ei ole üldsegi üllatav, et me vaidleme sätete üle, mis käsitlevad kodakondsust, selle andmist või selle säilitamist. Vaidlused ei ole tulised ainult siin saalis, vaid ka ajalehtedes, seal veelgi tulisemad. Minu arvates ja meie arvates, kes me oleme esitanud apellatsiooni, on praegu õieti peamine, et meil oleks vaja teada, mida arvab rahvas. Ma mõtlen siin kodakondsust, kodakondsusega isikuid. Ja mida võiksid arvata sellest punktist need inimesed, kes ei saa enda eest praegu kosta. Ma mõtlen neid väliseestlasi, kes poliitilistel põhjustel olid sunnitud välja rändama, pagema. Sellele küsimusele me vastust ei saa, ei ole mõtet analüüsida, miks me vastust ei saa. Kui Põhiseaduslikul Assambleel puudub side rahvaga, siis paljus on see põhjustatud ka Eesti ajakirjandusest. Ma ise olen ajakirjanik ja pean kahjuks ütleva, et ajakirjandus ei peegelda seda, mis tegelikult toimub esinduskogudes, mis toimub Põhiseaduslikus Assamblees ja mis on antud hetke päevaprobleemid.

Tulles nüüd nende kahe lõigu juurde, juhiksin ma veel kord lugupeetavate kolleegide tähelepanu sellele, mida ma juba nädal tagasi siit puldist ütlesin. Põhiseadus on siiski poliitilise kogemuse ja rahva saatuse ja rahva ajaloo kogum. Nii et kodakondsuse kõnealused punktid (eriti mis puudutab teist lõiku, kus, ma rõhutan, jutt on kodakondsuse säilitamisest, mitte andmisest) kuuluvad Eesti ajaloo sisse. Ja minu meelest – ütlen jälle sedasama, mida möödunud korral – on tegu ühe olulisema eetilise ja poliitilise punktiga Eesti Vabariigi põhiseaduses. Jätkem seekord isegi kõrvale neis kahes

lõigus sisalduvad juriidilised aspektid. Ma olen täiesti nõus sellega, mida ütles kolleeg Talve, et kodakondsuse seadus ise juba garanteerib väliseestlastele nende kodakondsuse, kuid räägime asjast poliitiliselt. Juhul kui me oleme selle ühel korral juba välja hääletanud ja täna teeme seda teistkordselt, siis ei ole vaja võtta seisukohta, mida sellest kõigest arvatakse.

Keda ja mida esindab praegu siin saalis asuv esinduskogu? See on teine põhiküsimus. Ja lubatagu ka siin kasutada jällegi suuri sõnu. Meie viimase aja märksõna on Euroopasse minek ja tagasipöördumine, aga Euroopasse tagasi astunud rahvas ja taastekkiv riik (julgen väita, et seda veel ei ole *de facto*, aga *de iure* küll, kusjuures rahvast on saanud globaalne mõiste, nagu märkis õigesti härra Adams) ei saa tähelepanu alt välja jätta 70 000 – 80 000 väliseestlast, kellel vaieldamatult säilib kodakondsus ka kodakondsuse seaduse järgi. Kui te lubate, ma avaldan lugupeetud härra Lebedevi etteaste ühe momendi suhtes ülisuurt hämmastust. Kui tema arvab, et Eesti Vabariik ei olegi okupeeritud, siis mina julgen vastu arvata, et härra Lebedev elab nähtavasti teises Eesti Vabariigis, kui elan näiteks mina. Mina paraku elan ikka veel okupeeritud Eesti Vabariigis ja julgen väita, et 1940. aastal see riik okupeeriti. Sellise juriidilise mõistena on see ka rahvusvaheliselt kasutusel.

Lõpetuseks ma kutsun kõiki siin saalis olijaid selle küsimuse juurde tagasi, mille ma esitasin meie kolme nimel, kes me teile apellatsiooni esitasime. Kui meil on praegu tarvis teada, mida selle kõige ja selle vaidluse tulemuste kohta arvab rahvas ja arvavad Eesti Vabariigi kodanikud nii siin kui ka üle kogu maailma, siis palun leidke igaüks sellele küsimusele niisugune vastus, et südametunnistus ei peaks hiljem kannatama. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Me asume kohe hääletama, kuid kõigepealt kohaloleku kontroll. Kohal on 42. Probleem, mida me püüame lahendada, on §-s 5. Kolm meie kolleegi – Rumessen, Kelam ja Endre – on esitanud apellatsiooni, mille sisuks on lisada §-le 5 kaks lõiget, lõiked 2 ja 3. Arvan, et meil on võimalik läbi viia kaks hääletust, s. t. lõike 2 kohta ja lõike 3 kohta. Härra Rumessen, kas me tohime nii teha? Tänan!

Loen veel kord lõike 2 teksti ette: "Võõrriigi okupatsiooni ja anneksiooni tõttu poliitiliste ja sõjapõgenikena lahkunud Eesti Vabariigi kodanikud ja nende järglased säilitavad Eesti Vabariigi kodakondsuse." Kes on selle poolt, et § 5 täiendada lõikega 2, mille teksti ma teile ette lugesin? Hääletame. Poolt 21, vastu 13. Assamblee on avaldanud oma poolehoidu lõike 2 lisamisele § 5 sellise tekstina, nagu ma teile ette lugesin.

Teine küsimus. Kes on selle poolt, et § 5 lisada lõige 3 järgmise tekstiga: "Igal Eesti rahvusest isikul on õigus asuda elama Eestisse ja omandada Eesti Vabariigi kodakondsus vastava soovi avaldamisel"? Hääletame. Poolt 28, vastu 9. Assamblee on avaldanud oma arvamust, et põhiseaduse

§-s 5 peaks olema ka lõige 3, mille teksti ma teile ette lugesin. Proua Hänni, palun veel kord kõnepulti!

L. Hänni

I peatüki suhtes on laekunud veel üks apellatsioon. See puudutab § 7, kus sätestatakse Eesti riigikeel. Härra Rumessen esitas toimkonnale ettepaneku lisada sellele lühikesele paragrahvile veel järgmine tekst: "Eesti keele kui riigikeele kasutamise korra sätestab keeleseadus." Sellises redaktsioonis toimikond ei toetanud lõike lisamist, aga apellatsioonis on esitatud veidi muudetud tekst (riigikeele ja teiste keelte kasutamise korra sätestab seadus), mis on oma sisult laiem. Aga toimikonna arvamus selles suhtes puudub, kuna ettepanek laekus alles täna. Nii et see jääb nüüd täiskogu otsustada.

Juhataja

Palun, kas härra Korgil on küsimus?

T. Kork

Lugupeetud eesistuja! Lugupeetud ettekandja! Paljudes meie eelnõu paragrahvides on mainitud, et põhiseaduses olevat paragrahvi täiendab seadus. Paljudes põhiseaduse paragrahvides aga ei ole sellist lauset. Kas redaktsioonitoimikonnad on arutanud seda küsimust, kuidas sellisel juhul käituda? Kuidas lõppteksti peaks jääma? Just nimelt selle väljendi sissepanek või väljajätmine põhiseadusest.

L. Hänni

Redaktsioonitoimikond ootas seda küsimust, sest praeguses eelnõus on eri osades vahelduvalt sätestatud, et sätestab seadus, samas aga on mõned seadused nimetatud, näiteks kodakondsuse seadus. Redaktsioonitoimikond pidas otstarbekaks jääda üldnimetuse – seadus – juurde, mitte kirjutada sisse konkreetselt seaduse nimetust. Aga siiski on vajalik põhiseaduslikult fikseerida, et teatud valdkonda on vaja reguleerida seadusega. Ja sel juhul on põhiseaduses garantiid olemas, et see valdkond ka seadusega reguleeritakse. Muidugi riigikeele ja teiste keelte kasutus võiks olla valdkond, kus põhiseadus kohustab seaduslikult reguleerima vastavat valdkonda.

T. Kork

Kas ma sain õigesti aru, et teie praegu öeldud seisukoht erineb toimikonna seisukohast? Kui teie praegu öeldud seisukoht on ka toimikonna seisukoht, siis minu arusaamise järgi alternatiivi hääletada ei tulegi, vaid ta tuleb lihtsalt sisse võtta. Või sain ma valesti aru?

L. Hänni

Apellatsioon oli toimikonna esialgne seisukoht ja põhines Rumesseni tekstil, mis oli veidi muudetud sõnastuses. Ta käsitles ainult riigikeelt. Praegu on toodud sisse ka teised keeled, mis kahtlemata on sisukam kui see, mille põhjal toimikond esialgu oma otsustuse langetas.

Juhataja

Proua Hänni, kas toimikond peab võimalikuks apellatsiooni lahendamist täna või mitte?

L. Hänni

Ma arvan, et see küsimus tuleb täna lahendada.

Juhataja

Täna! Härra Adamsi küsimus.

J. Adams

Proua Hänni, kas ma saan õigesti aru, et sellise täienduse lisamine põhiseaduse tasemel tunnistab kõigepealt teiste keelte seadusliku kasutamise võimalust riigielus ja samal ajal kohustab tulevast seadust andma teiste keelte kasutamisele seaduslikud garantiid?

L. Hänni

Teiste keelte kasutamist ei käsitle mitte ainult põhiseaduse antud säte, kui me lisame selle lõike. Ka kodanike õigustes ja kohustustes on viide sellele, et teatud juhtudel võidakse kasutada teisi keeli. Ta kindlasti ei seadusta teisi keeli kui riigikeeli, aga ta võtab omaks fakti, et Eestimaal on see probleem ja see on vaja seaduslikult reguleerida.

Juhataja

Rohkem küsimusi ei ole. Proua Hänni, aitäh! Palun, kas on sõnavõtjaid? Ma loen veel kord ette apellatsiooni. Lisada § 7 lõige 2 järgmises sõnastuses: "Riigikeele ja teiste keelte kasutamise korra sätestab seadus." Apellatsiooni esitaja on härra Rumessen. Sõna soovib härra Hallaste. Palun!

I. Hallaste

Lugupeetud juhataja! Austatud kolleegid! Ma tahaksin juhtida tähelepanu, millisel juhul peaks põhiseaduses olema fikseeritud, et mingi asja sätestab seadus. See on siis, kui on vaja teha piiranguid sellest normist, mis on põhiseaduses eelnevalt toodud. Kui näiteks Riigikogu liikmete valimiste kohta on öeldud, et valitakse proportsionaalsuse põhimõttel, siis peab juures olema lause, et selle sätestab seadus, kuna siis on võimalik teha kõrvalekallet proportsionaalsusest. Kui me lisame siia, et eesti keele ja teiste keelte kasutamise korra sätestab seadus, siis tähendab see seda, et me hakkame, esiteks, tõstma teisi keeli riigikeelega võrdsele tasemele mingis mõttes ja teiselt poolt seadma piiranguid riigikeele kasutamisele. Milleks meil seda tarvis on? Ma arvan, et praegune norm oma lühidusega on väga ilus ja täiesti piisav. Ma olen täiesti kindel, et see tuleb keeleseaduses, seda ei ole vaja põhiseaduses sätestada. Aitäh!

Juhataja

Sõnavõtjaid rohkem ei ole. Härra Rumessen, kas me tohime asuda hääletamisele või on soov lõppsõnaks? Täna! Lugupeetud kolleegid! Me asume hääletama härra Rumesseni apellatsiooni, mille sisuks on täiendada § 7 lõikega 2 järgmises redaktsioonis: "Riigikeele ja teiste keelte kasutamise korra sätestab seadus." Kes on selle poolt? Palun hääletada! Poolt 8 ja vastu 28. See apellatsioon jäi rahuldamata. Proua Hänni, palun uuesti kõnepulti!

L. Hänni

Palun ette võtta III peatükk "Rahvas"! Siin on toimikond esitanud hääletamiseks alternatiivi, mis

puudutab § 42. Kõigepealt mõni sõna selgituseks, miks lisandus selline paragrahv härra Adamsi eelnõule, sest originaalis seda ei olnud. Nimelt leidis meie toimkond, et põhiseadus peab andma garantii demokraatliku riigikorra kehtestamiseks ja püsimiseks Eesti Vabariigis. Kuna demokraatia aluseks on poliitiliste vaadete ja nende väljendumisvõimaluste paljusus, siis me leidsime, et erakonnad kui poliitika põhilised institutsioonid peavad saama põhiseadusliku garantii. Ma julgeksin siinkohal meenutada ka ekspertide soovitusi. Nad leidsid, et põhiseaduses on vaja fikseerida poliitilist pluralismi sätestav paragrahv. Seetõttu toimkond lisaski § 42, mis ütleb, milleks on vaja erakondi. Nad on rahva suveräänse tahte kujundajad ja väljendajad. Ühtlasi määratakse põhiseaduslikult ära raamid nende tegevuse aluste kohta. Öeldakse, et erakonnad peavad olema demokraatlikud oma ülesehituselt ja samuti peab nende tegevus vastama demokraatia printsiipidele, sest ainult nende põhimõtete alusel tegutsev ja ülesehitatud erakond suudab täita seda rolli ehk olla rahva suveräänse tahte kujundaja ja väljendaja. Küll aga jäi toimkonnas eriarvamus selles suhtes, kuivõrd detailselt ja missugusel kujul peaks olema erakonnad käsitletud põhiseaduses. Ja selle toimkonnasisese eriarvumuse tõttu ongi teie ette jõudnud antud paragrahv alternatiivi kujul. Alternatiiviks on siis, kas võtta põhiseadusesse antud paragrahv pikemas sõnastuses või jätta välja teine lõik, mis mõnes mõttes kordab esimese lõigu sisu.

Juhataja

Täna! Küsimuse esitamiseks saab sõna härra Uluots.

Ü. Uluots

Lugupeetud proua Hänni! Kas te juhuslikult ei märganud, et § 42 lõige 2 kordab tegelikult § 19 lõiget 2? Need on absoluutsed kordused. Sellisel juhul me peaksime kriitiliselt vaatama ka § 19 lõiget 2.

L. Hänni

Jah, seda vastuolu või seost II peatüki §-ga 19 võib kindlasti leida, aga kuna toimkonnasiseselt me ei jõudnud üksmeelele, siis oli vajalik tuua see küsimus otsustamiseks täiskogule.

K. Koha

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud ettekandja! Mul tekkis niisugune küsimus, kas see § 46 praeguses numeratsioonis (eelmises § 42) on üldse vajalik, kui § 19 tegelikult räägib selle sisu lahti, et kodanikel on õigus esineda. Ja kui see peaks ikkagi jääma, siis siin esimeses lõikes on sõnastus, et tegevus on vaba põhiseaduses sätestatud piirides. Ma hakkasin tuhlama, et kus need piirid siin kirjas on. See peaks olema "seadusega sätestatud piires", me seadusega sätestame korra. Aitäh!

L. Hänni

II peatüki § 19 sätestab kodanike õigused ja vabadused koonduda erakondadesse ja liitudesse. Ta ei ütle mitte midagi selle kohta, milline peaks olema erakondade enda ülesehitus. Põhiseadusega sätestatud piires – need piirangud tulenevad kohe sellesama paragrahvi järgnevatest lausetest, kus on

öeldud, millistele põhimõtetele peab erakond vastama. Siin on öeldud, et ülesehitus ja tegevus peab vastama demokraatia printsiipidele. See ongi see põhiseaduslik piirang, mis erakondadele seatakse.

Juhataja

Viimane küsimuse esitaja on härra Talve.

R. Arjukese

Teises lõigus mul tekib küsimus, seal on öeldud "oma liikmete tegevuse tõttu". Tähendab, erakonda võib keelustada ka sellepärast, et üks tema liikmetest on millegagi hakkama saanud või kuidagi ebaväärikalt esinenud.

L. Hänni

Jah, selle sätte tõlgendamine võib tekitada probleeme. Siin oli toimkonnas eriarvamus. Võib-olla võtavad sõna selle sätte kaitseks need toimkonna liikmed, kelle soovil see teksti sisse jäi.

J. K. Talve

Lugupeetud proua Hänni! Lugupeetud kolleegid! Ma pean sellises sõnastuses seda paragrahvi väga problemaatiliseks mitte ainult teise, vaid ka esimese lõike osas. Miks peaks näiteks erakondade ülesehitus vastama demokraatia põhimõtetele? Kui erakonna ülesehitus sellele ei vasta, siis kust ta võtab oma liikmed ja kust ta võtab oma hääletajad. Minu meelest selle sätestamine tähendaks seda, et peaks olema seadus, mis reguleerib parteide või erakondade tegevust. Ja ma ei ole sugugi nii kindel, et seda on vaja eraldi reguleerida.

L. Hänni

Vastuseks nii palju, et enamik Euroopa riikide põhiseadusi peab vajalikuks eraldi sätestada erakondade tegevust reguleerivad normid põhiseaduses. Erakond peaks jälgima demokraatia printsiipe sellepärast, et ainult sel viisil ta saab täita oma põhilist rolli – väljendada rahva tahet. Ebademokraatlik erakond ei suuda seda rolli täita. Põhiseaduses fikseeritud alused erakondade tegevuseks saavad kahtlemata olla aluseks erakondade tegevust reguleeriva seaduse väljatöötamisel ja nad peavadki seda olema. Kui jätta erakondade tegevuse reguleerimine ainult seaduse hooleks, siis järelikult võib olla lisaks piiranguid ning meie ei lahenda, ei garanteeri põhiseadusega erakondade loomist ja tegevusvabadust, mis kahtlemata on demokraatliku ühiskonna aluseks.

Juhataja

Täna, proua Hänni! Rohkem küsimusi ei ole. Kõneks annab juhatus sõna härra Adamsile ja härra Saatpalule, teised assamblee liikmed võivad saada sõna kohalt kuni kaks minutit. Esimesena saab sõna puldist härra Saatpalu. Palun!

V. Saatpalu

Lugupeetud kolleegid! Eesti ühe erakonna liikmena, mõneti ka selle juhtkonda kuuluvana, peaksin ma muidugi olema rõõmus, et põhiseaduses käsitletakse niisugust nähtust nagu partei ja püütakse teda nii kaitsta kui ka reglementeerida. Viimase vastu ei saa ka põhimõtteliselt kellelgi midagi olla.

Kuid selle §-ga 42 on tõesti niisugused lood, et selle tekst siiski kuulub seaduses käsitlemisele ja ei kuulu põhiseadusesse. Härra Uluots juhtis meie tähelepanu sellele, et sisuliselt on §-s 19 see kõik siiski täpselt ära öeldud, välja arvatud nõue, et erakond peab olema demokraatlik. Ausalt öeldes, kui mina seda seadust hakkaksin kirjutama, ma veel mõtleks, kas niisugust asja on üldse lubatav sisse kirjutada. Minu arust on Eesti riigis inimesel õigus täiesti avalikult öelda midagi ka selle riigi vastu. Ja mina ei ütleks, et see oleks demokraatlik riik, kes keelab ka organisatsioonil või üksikisikul öelda midagi niisugust, mis selle riigi poolt ei räägi. Me peame lihtsalt oskama selle riigi niimoodi üles ehitada, et taolised inimesed, kellest me arvame, et nad on vääralt teel, oleksid poliitiliselt lihtsalt niivõrd mannetul tasemel, et nad ei suuda mõjule pääseda. Kui täna hääletamiseks läheb, siis igal juhul ma kutsun üles teist lõiku välja jätma. Kuid palun toimkonda sügavalt mõelda selle peale, et johtuvalt §-st 19 jätta tulevikus ka see § 41 lõige 1 välja või siis kirjutada sinna midagi niisugust, mida §-s 19 ei ole öeldud. Tänan!

Juhataja

Juhatus otsustab viimasena anda sõna kohalt härra Sirendile. Nüüd saab sõna puldist härra Adams.

J. Adams

Head kolleegid! Tegelikult ma peaksin esinema apellatsiooniga, sest toimkond lükkas tagasi minu ettepaneku see paragrahv üldse välja jätta. Milles on siin asi? Asi on ilmselt selles, et esimene ja teine toimkond on dubleerinud teineteise tööd. Paragrahvis 42 on sõnastatud ainult üks kitsam erijuht esinemisvabaduse õigusest, mis on antud II peatüki praeguse numeratsiooniga §-s 20, sulgudes on § 19. Sellisel juhul peab minu arvates ühest loobuma, kas ühes kohas või teises kohas. Minu arvates selles peatükis on see asi kohasem ja peale selle on ta seal üldisem. Siin räägiti juba, et niisugune umbmäärane määratlus nagu demokraatlikele printsiipidele vastamine ei sobi ilmselt põhiseadusesse. Ma täiesti toetan seda arvamust. Puuduvad objektiivsed kriteeriumid, kes seda hakkab määrama, ja põhimõtteliselt peaks see tulevikus jääma kohtu asjaks, kui kerkib küsimus, kas üks kodanike organisatsioon on üles ehitatud demokraatlikele printsiipidele või mitte. Minu arvates on lõpuks kodanike endi asi, kuidas nad oma organisatsiooni üles ehitavad. Nii et seda ei maksaks piirata.

Teine asi, mis mulle selle paragrahvi juures äärmiselt ei meeldi, on see, et kodanike poliitiliste õiguste teostamisel antakse nagu eriõigused ühele organisatsioonitüübile, mida nimetatakse erakonnaks. Ma ei näe mingit põhjust, miks see peaks nii olema. Kuigi meil Eestis on moes erakonnad, mina ise olen olnud erakonna asutaja. Me ei tea, kuidas on 10–12 aasta pärast. Põhiseaduses ei ole mõtet eraldada ühte organisatsioonitüüpi, kodanikel peab olema täielik vabadus ise valida, milline neile meeldib. Mõiste "erakond" on defineerimatu. Neid on maailmas äärmiselt erinevalt üles ehitatud. On liikmeskonnaga organisatsioone, on liikmeskonnata organisatsioone, on ajutisi, on pikaajalisi, on kohalikke, on ülevabariigilisi. Tähendab, siin ei ole sellel mõtet, me läheme mingil moel sõnademängu peale välja, kui me hakkame erakondi eraldi nimetama.

Minu jaoks on probleem natuke keerulisem seetõttu, et teise toimkonna § 20, mis sätestab ühinemisvabaduse mittetulunduslikesse ühingutesse, kaasa arvatud poliitilistesse, on muutunud esialgse projektiga võrreldes mulle väga ebameeldivaks. Juhin tähelepanu, et esialgselt oli öeldud niimoodi: "Ühinemisvabadus ei vaja eri luba, igal inimesel on õigus kuuluda kultuurilistesse, teaduslikesse, kutselistesse, poliitilistesse või muudesse ühingutesse või liitudesse." Kõigepealt, siin II peatükis on toodud sisse Pätsi põhiseaduse formulatsioon, et kõik need õigused justkui on, aga neid saab teostada ainult seadusega määratud korras. Minu arvates on see väga kitsendav asi. Samuti, kui me näiteks võtame vastu selle otsuse, et peatükist vastav paragrahv välja jätta, siis arvatavasti tekib ka II peatüki § 20 muutmise vajadus. Mis minu jaoks selles §-s 42 või §-s 46 praegu sümpaatne on, on see, et sellised organisatsioonid on kohustatud austama Eesti riiklikku iseseisvust ja sõltumatust. Selline mõte puudus meie esialgselt formulatsioonist. Võiks kaaluda siis selle sissevõtmist, ükskõik kuhu ta jääb. Ma tahaksin teid üles kutsuda jätma selle mõtte siiski II peatükki, mitte III peatükki, ja muutma vastavalt II peatüki paragrahvi sõnastust – lähtuvaks kodanike vabadusest ühineda, aga mitte riigiorganite ettekirjutustest, kuidas seda vabadust teostada. Tänan!

Juhataja

Tänan, härra Adams! Sõnavõttud kohalt kuni kaks minutit. Esimesena saab sõna proua Aaskivi. Palun!

Ü. Aaskivi

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid, eriti lugupeetud esimene ja teine toimkond! Meil on siin saalis praegu saanud selgeks, et antud probleem väljub esimese toimkonna raamidest ja läheb sisuliselt kokku teise toimkonna problemaatikaga. Äkki me talitaksime oma ajaga mõistlikumalt, kui tulevasel lõunavaheajal saaksid esimene ja teine toimkond mõneks ajaks kokku ja teeksid kahe toimkonna ühise otsuse antud küsimuses? Mulle tundub, et praegu siin kõnetoolis ja kohtadel me ei suuda nii konstruktiivselt seda probleemi lahti mõtestada, sest ka mina olen seisukohal, nagu härra Adams siin juba väljendas, et üks neist kahest on ülearune. Kas annab siin sõnastust ühel või teisel juhul muuta, kuid see problemaatika tuleks lahendada ära ühe paragrahvi raamides. Aitäh!

Juhataja

Tänan! Luban endale ühe märkuse. Lugupeetud kolleegid, teie ees on § 46 (§ 42) põhitekst ja alternatiiv, mille on esitanud esimene toimkond, ja meie kokkuleppe kohaselt on esimesel toimkonnal õigus panna põhiprobleeme assamblee täiskogus hääletamisele. Jätkame sõnavõttudega. Sõnavõtt kohalt kuni kaks minutit. Palun!

A. Kaalep

Lugupeetud esimees ja lugupeetud kolleegid! Tahan teha ettepaneku, et kolleegid ühineksid minuga ja lükkaksid kogu selle § 46 (§ 42) tagasi. Põhjendused on eelkõnelejate poolt juba esitatud. Lisaksin selle paragrahvi vastu veel seda, et heal tahtmisel saaks selle abil väga palju erakondi ära keelata.

See ei ole ju demokraatlik. Saaks ära keelata näiteks ka kõik kristlikud erakonnad, nad esindavad ainult eestlasi. Nii et sellisena on ta võrdlemisi mõttetu ja ei anna mitte midagi juurde sellele, mis lühemalt ja otstarbekamalt on II peatüki §-s 19 või §-s 20 juba esitatud. Ja igal juhul võiks see paragrahv, s. o. § 46 (§ 42), ära keelata kõik need parteid, kes peaksid toetama ka selles põhiseaduse projektis leiduvat riigivanema valimise süsteemi – valimiskogu, mis selle sõnastuse järgi on täiesti selgesti ebademokraatlik. See paragrahv lihtsalt sellisena ei kõlba, ma kordan veel kord oma ettepanekut: § 46 täies koosseisus tagasi lükata ja vajaduse korral nendest probleemidest rääkida juba II peatüki § 20 ehk § 19 puhul. Tänan tähelepanu eest!

Juhataja

Tänan, härra Kaalep! Sõnavõtt kohalt kestis kolm minutit ja pisut üle selle. Lugupeetud kolleegid, sõnavõtuks kohalt on kuni kaks minutit. Härra Erm, palun!

A. Erm

Lugupeetud assamblee liikmed! Mul ei jää eriti palju muud üle kui ühineda härrade Saatpalu, Adamsi ja Kaalepiga selle peatüki osas. Ma lisan veel nii palju, et kui see peatükk siiski sisse jääb või see paragrahv sellesse peatükki siiski sisse jääb, siis ma esinen ilmselt apellatsiooniga uue sõnastuse osas selle peatüki jaoks ja selle sõnastuse ratsionaalne sisu võiks olla see, et erakondadel on õigus riiklikule toetusele. See on muidugi ka mingil määral seaduse küsimus, aga see oleks see, mis minu arvates võiks olla kuidagi põhiseaduses fikseeritud. Ma tänan!

Juhataja

Härra Salum, palun, teil on sõna!

V. Salum

Rahvusvaheliste ekspertide soovitus oli: demokraatiat tagab mitmeparteiline süsteem. Rahva suveräänsust tagab ka erakondade olemasolu. Ja nüüd härra Saatpalu soovis, et §-s 46 oleks midagi, mida §-s 20 ei ole. Praegu on teises lõigus rahvusriigi olemasolu ja selle ohtu seadmine. See on viimane koht, kus meil veel rahvusriik sees on. Nii et kas me siis nüüd ründame ja kaotame kõik viited rahvusriigile oma põhiseaduses? Minu arvates on § 20 üleliigne ja oluline on, et see erakondade ja rahva suveräänsuse tagamine oleks ühendatud §-s 46. Nii et § 20 on üleliigne.

Juhataja

Tänan! Proua Endre, palun!

S. Endre

Austatud juhataja! Austatud kolleegid! Ma pean küll sügavalt lugu härra Salumist, aga ma tahan väita hoopis vastupidist. Üldse ma avaldan hämmastust, et § 46 või § 42 on ilmunud meie põhiseadusesse, sellepärast et sellega on siia ilmunud ka Põhiseadusliku Assamblee kasvav tendents midagi ette võtta rahvaga, määratleda teda kuidagi. Kõigepealt on siin varasematel istungitel juba määratletud, et rahvas ei saa ega tohi valida presidenti. Nüüd kipub Põhiseaduslik Assamblee

arvama, et rahva tahet peab kõigele lisaks veel ka kujundama. See väljend ja see hoiak tuleneb teatavast nõukogulikust eluhoiakust. Sellega ma ei taha mitte kellelegi mitte midagi ette heita, seda enam, et mina olen sellest nõukogulikust hoiakust täpselt sama palju riivatud kui teie kõik, kuid põhiseaduse aluseks peaks olema kodanikuvabadus – kodanik oma suhtumises ja olemises peaks olema vaba. Siin aga ilmneb tendents, et riik tahab kuidagi kodanikke määratleda ja kodaniku kaudu ka rahvast.

Teine küsimus, mille ma esitan, austatud kolleegid, on see, kui palju või kui vähe peab olema demokraatiat, et me võiksime otsustada ja kes võiks otsustada, kas erakond on riigile ja rahvale kahjulik või kasulik.

Kõige lõpuks tahan ma öelda, et me peame sätestama kodaniku suhet kodanikuga, mitte niivõrd kodaniku suhet riigiga, sellepärast et selles viimases suhtumises kipub meil kangesti prevaleerima see tendents, et riik tahab kodaniku üle hakata valitsema. Minu ettepanek on § 46 välja jätta ja kõige lõpuks ütlen ma veel seda, et kolleeg Aaskivi tegi väga mõistliku ettepaneku, kuid millegipärast lugupeetud juhatus ei tahtnud seda aktsepteerida. Tänan!

Juhataja

Aitäh! Viimasena saab sõna härra Sirendi. Palun!

A. Sirendi

Austatud kolleegid! Pärast sõnavõtude ära kuulamist on mulle jäänud mulje, et demokraatia tuleks sellest põhiseadusest üldse välja jätta, kuna see tekitab siin tõesti arusaadavatel põhjustel suitsu ja ilmselt suurt segadust. Loodame, et vähemalt selle riigi demokraatlik ja rahvuslik iseloom tuleb tekstist välja, ilma et seda öelda, sest kõik need sõnad on omandanud teatud uue tähendusvarjundi ja sellepärast ei saa enam sõnu endises tähenduses võtta. Tänan!

Juhataja

Kas härra Rumessen ja härra Runnel on nõus oma sõnavõtusoovi tagasi võtma, sest juhatus soovis piirata sõnavõtte, või on midagi kiiresti vaja ikkagi öelda? Palun, härra Rumessen, kui võimalik, siis lühidalt!

V. Rumessen

Aitäh! Lugupeetud juhataja! Ma lihtsalt tahan juhtida tähelepanu sellele, et juhul kui nüüd § 46 võetakse maha, siis tõepoolest meie peame oma §-s 20 mingisuguseid muudatusi tegema. Mul on see mõte ja isiklikult pooldan seda, et kuna meil on juba varem sellest juttu olnud, et erakondadesse, samuti sellistesse liitudesse, ühingutesse koonduvad üksikisikud, aga mitte rahvas, siis ma pean vajalikuks, et see sõnastus või see paragrahv oleks just nimelt selles peatükis. Siin on praegu aga vastuolu sees. Sellele ma juhin tähelepanu siis, kui ma hakkam rääkima II peatükist. Aitäh!

Juhataja

Tänan selle väärtusliku avalduse eest! Ma loodan, et assamblee liikmetel ei läinud see kõrvust

mööda. Härra Runnel, palun!

H. Runnel

Lugupeetud kolleegid! Mitteparteilasena ma püüan paari sõnaga öelda, miks see parteilisus on sisse pandud peatükki "Rahvas", kuigi ühinemisest on räägitud ka inimõiguste peatükis. Peatükis "Rahvas" on rahvast käsitletud ühe riigiehitusliku elemendina parlamendi, presidendi ja valitsuse kõrval ja selles mõttes võimu teostamine erakondade kaudu on riigiehituslik, konkreetne paragrahv ja ta ainult osaliselt kattub üldise ühinemisõigusega. Nii et siin on metodoloogiline lähenemisnurk. Sellega ma vastasin proua Aaskivi ettepanekule. Tänan!

Juhataja

Suur tänu, härra Runnel! Lugupeetud kolleegid, meil tuleb otsustada küsimus, mis on §-s 46 (§ 42), ja nimelt valida kolme variandi vahel. Esiteks § 46 (§ 42) põhitekst, mida on kaks lõiget. Teiseks § 46 (§ 42) alternatiiv: jätta nimetatud paragrahvist välja teine lõik. Ja kolmas variant – vastavalt kolleeg härra Tupi apellatsioonile jätta § 46 (§ 42) tervikuna välja. Enne kui alustame hääletamist, kohaloleku kontroll. Meid on kohal 39. Algab hääletamine. Konkureerivalt on hääletusel kolm varianti.

Esimene küsimus. Kes on selle poolt, et § 46 (§ 42) oleks esitatud põhitekstina kahes lõikes, nagu see teil käes on? Variant kogus 2 häält.

Teine küsimus. Kes on selle poolt, et §-st 46 (§ 42) teine lõik välja jätta? Hääletame. Teine variant kogus 17 häält.

Ja esimese vooru viimane, kolmas küsimus. Kes on selle poolt, et § 46 (§ 42) tervikuna välja jätta? Hääletame. Variant 3 kogus 30 häält.

Teine voor.

Esimene küsimus. Kes on selle poolt, et § 46 (§ 42) tervikuna välja jätta? Hääletame. 31 häält.

Teine ja viimane küsimus. Kes on selle poolt, et §-st 46 (§ 42) teine lõik välja jätta? Hääletame. Variant kogus 10 häält.

Kahes voorus läbi viidud hääletamiste tulemusena on assamblee andnud eelistuse § 46 (§ 42) väljajätmise kohta antud peatüki tekstist. Sellega on rahuldatud ka kolleeg Enn Tupi apellatsioon. Proua Hänni, kas esimesel toimkonnal on veel küsimusi, mida arutada? Ei ole. Härra Korgil on küsimus toimkonnale. Palun!

T. Kork

Lugupeetud eesistuja! Minu küsimus puudutab § 47 (§ 43). Nimelt oli tehtud ettepanek, mis on registreeritud ka saabunud ettepanekute tabelis: lisada sõnale "muutmisele" sõnad "või vägivaldseks muutmiseks suunatud tegevusele". 4. novembril meile antud tabelis on märgitud, et ettepanekut on arvestatud, tegelikult seda tekstis arvestatud ei ole. Ettepanek tulenes sellest, et mul ei ole selge, kas vägivaldne muutmise algab siis, kui relvastatud jõuk on siin õues, või algab siis, kui Riigikogu on

siit välja saadetud, või algab siis, kui Riigikogu on vanglas, või algab siis, kui Võrust hakkab tulema relvastatud jõuk. Muutmise, ma saan aru, on muutmisele suunatud tegevus, aga ta ei ole veel muutmise.

Juhataja

Täna, härra Kork! Tegemist on eksitusega. Proua Hänni, mida on võimalik asja klaarimiseks ette võtta? Palun!

L. Hänni

Lugupeetud kolleegid! Tõepoolest, tabelis ei kajastu päris täpselt härra Korgi ja meie suhtumine. Ma siiski klassifitseerin härra Korgi parandust kui redaktsioonilist ja võtan ta arutusele redaktsioonitoimkonnas.

Juhataja

Härra Kork, kas on võimalik soostuda? On. Lugupeetud kolleegid, kell on 13.57. Meil on võimalik teha lõunavaheaeg ja jätkata pärast lõunavaheaega teise toimkonna küsimustega, kui neid on. Me kohtume taas kell 15.

Lõunavaheaeg

Juhataja

Palun istuge oma kohtadele! Lõunavaheaeg on lõppenud. Kohaloleku kontroll. Meid on kohal 31. Püüame kõigepealt läbi arutada need põhiprobleemid, mille osas soovib selgust saada toimkond. Palun, härra Rumessen, kas teisel toimkonnal on selliseid põhiprobleeme, mida peaks täna käsitlema? Härra Rumessen, palun kõnetooli!

V. Rumessen

Lugupeetud assamblee liikmed! Pärast mõnusat lõunavaheaega, ma arvan, me oleme valmis keskenduma jälle oma põhitööle. II peatüki kohta oleks mul kõigepealt paar väikest märkust. Siin on üks tehniline eksitus. Palun võtke lahti § 14 ja kriipsutage maha viimane lause §-st 14, endisest §-st 13. See kõlab: "Igaühel on õigus elule." See on tehniline viga, see on kogemata kuskilt siia sisse jäänud.

Nüüd probleemidest. Kõigepealt seesama kurikuulus § 20. Kuna § 46 langes välja, siis tegelikult oleks vaja praegu teha täiendusettepanekud § 20 kohta, aga nagu ma aru saan, on reglemendi järgi täiendusettepanekute tegemine lõpetatud. Seda saaks teha võib-olla, ma ei tea, apellatsiooni korras. Võib-olla mõned põhimõtted oleksid sealt siiski vajalikud üle võtta. Praegu lihtsalt seda siin arvestatud ei ole. Nüüd ma juhin tähelepanu ühele väiksele vastuolule, mis siin on. Esiteks, meie ekspert härra Schwartz on vaidlustanud, et kõigil on õigus seaduse alusel koonduda. Ta ütleb, et see "seaduse alusel" tuleks maha võtta. Meie toimkond on siiski seisukohal, et see "seaduse alusel" on siin tingimata vajalik, et sellega täpselt sätestada ära ühingutesse, liitudesse koondumise kord. Kuid vastuolu – ja ma tunnistan täiesti, et see on meie toimkonna üks väikene näpuviga – on selles, et selle

paragrahvi alusel saavad koonduda ainult kodanikud ja näiteks ERSP peaks härra Bazanovi erakonnast välja arvestama, kuna ta ei ole kodanik. Ma teen lihtsalt oma isikliku ettepaneku ja juhin sellele vastuolule praegu ka täiskogu tähelepanu ja ilmselt tuleb meil see asi veel ümber sõnastada. Siin ei ole tegemist mitte keelelise parandusega, see ei ole ka redaktsiooniline parandus, vaid see on põhimõttelise tähtsusega küsimus, kas mittekodanikel on õigus kuuluda erakondadesse või mitte. See on probleem seoses selle paragrahviga.

Nüüd teine probleem, mis on seotud §-ga 38. Selle paragrahvi osas tuleb ka ilmselt avada diskussioon, see puudutab õigust pöörduda õiguskantsleri poole. Meie toimikond arutas seda küsimust ja jõudis järeldusele, et selline õigus tuleks siiski kodanikele tagada, kuna meie peatükk peab eelkõige garanteerima need õigused. Teisest küljest oleme praegu vastuolus härra Rätsepa toimkonnaga, kuna nemad ei pea seda võimalikuks. Niisugust üliinimest lihtsalt ei ole, kes suudaks kõikidele nendele kaebustele vastata, ja nende toimikond teeb ettepaneku sõna "õiguskantsler" välja võtta. Siis jääks ainult, et igapähe on õigus pöörduda kohtu poole. Siin on praegu tegemist, võiks ütelda, kahe toimikonna vahelise ebakõlaga. Ilmselt peab täiskogu selle ülesande lahendama. Probleemne on § 31. See on tervisliku elukeskkonna ja looduse paragrahv. Selle kohta ei ole praeguseks laekunud ühtegi apellatsiooni, parandusettepanekut. Kuna meie toimikonnas oli väga terav diskussioon selle paragrahvi üle ja päris mitmed liikmed leidsid, et see on juriidiliselt täiesti tühine paragrahv, sellel sisu ei ole, siis ma teeksin ettepaneku, et me siiski avaksime selle paragrahvi üle diskussiooni, sest see on üks põhimõttelise tähtsusega küsimus. Juhi tähelepanu sellele, et meil on §-s 6 juba öeldud, et seadus tagab tervisliku elukeskkonna kaitse ja loodusvarade säästliku kasutamise. Tervislik elukeskkond on seega põhiseaduses sees ja kas see paragrahv annab inimesele kaitse selle kahju eest, mida on looduskaitseaduse rikkumisega põhjustatud tema varale ja tervisele, siin on väga palju vaieldavaid aspekte. On ettepanek, ja see on minu isiklik ettepanek, et vaatamata apellatsioonide puudumisele me võiksime sellel teemal täna diskuteerida.

Juhataja

Härra Rumessen, ma väga vabandan teie ees! Mul on üks palve, kui te lubate. Meil oli eile juhatuses kokkulepe ja täna avalikustati assambleele, et me püüame kõigepealt käsitleda põhiprobleeme, milles viiakse läbi hääletamisi. Ma tänan selle ülevaate eest. Teise toimikonna töös on see kindlasti samuti vajalik. Ma palun tungivalt selgitada, millised on need põhiprobleemid, mida me peame hääletama.

V. Rumessen

Kohe jõuan selleni. Kaks apellatsiooni.

Juhataja

Suurepärane. Tänan!

V. Rumessen

Ma kohe pidingi jõudma nende probleemide juurde, mis on nüüd laekunud meile apellatsiooni

korras. Praegu ma ei näe ühe apellatsiooni autorit saalis. Sellepärast ma ei pea võimalikuks, kuna härra Sovetnikov puudub, kohe seda küsimust diskussiooni alla panna. Härra Sovetnikov on esitanud apellatsiooni §-le 26. Ta teeb ettepaneku siiski lisada sinna tagasi see lause, mis on meil varem arutluse all olnud: "Igaüks on kohustatud osa võtma riigi ja omavalitsuse kulude katmisest, makstes seadusega ettenähtud korras makse ja lõive." Ta teeb ettepaneku § 26 lõik 1 hoopis välja jätta ja asendada see uue sõnastusega, mille ta on teinud. Ma ei hakkaks praegu sellel peatuma, kuna härra Sovetnikov ise puudub. Ta tuleb kell 16, siis võiks sellel teemal arendada diskussiooni.

Teine apellatsioon aga võiks praegu arutusele tulla ja see on härra Rein Taagepera esitatud apellatsioon §-le 15. Härra Taagepera teeb ettepaneku võtta § 15 tagasi sõnastus, mis oli meie esialgses variandis ja mis käsitles tunnistamist iseenda või oma perekonnaliikmete vastu. Pärast toimkonnas läbiarutamist läks see punkt välja ja apellatsiooni korras esitatud täiendusettepanek kõlab praegu nii: "Kedagi ei või sundida tunnistama iseenda või oma lähedaste inimeste vastu." See oleks kõik minu poolt. Tänan tähelepanu eest!

Juhataja

Härra Rumessen, palun üks hetk! Kas ma saan õigesti aru, et teise toimkonna põhiprobleeme, mida praegu hakata hääletama, ei ole?

V. Rumessen

Ei ole.

Juhataja

Tänan! On üks apellatsioon, see on härra Taageperalt, mida meil on võimalik praegu arutada. Suur tänu! Ma palun kõnepulti härra Taagepera apellatsiooni ettekandmiseks ja siis me jätkame arutelu.

R. Taagepera

[...] "Kedagi ei või sundida tunnistama iseenda või oma lähedaste vastu." Ameerika poliitikas on see üks sagedasemaid väljendeid, ma toetun viiendale ... ja see on just see, et ei tohi sundida iseenda vastu tunnistust andma. Ma saan aru, et igasugustes olukordades on erandeid, kui tahaks perekonnaliikmeid panna tunnistama, aga poliitiliselt on see üpris kardetav. Kui vande all küsida inimeselt, kus sa olid sel ajal, siis sellele järgneb küsimus, mis võib suunata poliitilisele patti ajamisele. Inimese süü peavad kindlaks tegema teised, mitte tema enda pihtimine, mida, me ju teame, võib psühholoogiliselt või füüsiliselt välja pressida. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Lugupeetud kolleegid! Kõne all on § 13 (§ 12), kuhu härra Taagepera apellatsiooni korras palub tagasi võtta teksti: "Kedagi ei või sundida tunnistama iseenda või oma lähedase inimese vastu." Sõna soovib härra Sirendi. Palun!

A. Sirendi

Austatud kolleegid! Mulle tundub, et see järgmine paragrahv ei ole, aga ma tahtsin ainult selle § 15

(§ 14) kohta ütelda. See vist ei puutu praegu enam asjasse.

Juhataja

Praegu on arutelu objektiks Rein Taagepera apellatsioon. See on esitatud § 13 kohta, mille teksti ma lugesin ette.

A. Sirendi

Suur tänu! Ma vabandan.

Juhataja

Härra Rätsep, palun!

J. Rätsep

Tahan mõne sõnaga toetada härra Taagepera apellatsiooni, tuginedes just Nõukogude kriminaalkohtu praktikale. Ma meenutan ainult ühe lausega, et meil on endiselt tunnustatud hoiak pidada süü ülestunnistamist tõendite kuningannaks. Samuti on sisendatud rahvasse nende okupatsiooniaegade jooksul tuntud Pavlik Morozovi sündroomi. Selliste nähtuste ohtlikkus on tõepoolest olemas, ka meie aladel kogetud kohtupraktikas. Ja ma leian, et härra Taagepera apellatsioon on vastavuses Eestis veel palju aastaid valitsevate tingimustega, ohtudega, mis nendes tingimustes esinevad.

Juhataja

Tänan! Sõnavõtjaid rohkem ei ole. Enne kui hääletame, kohaloleku kontroll. Kohal on 33.

Hääletamisele läheb härra Taagepera apellatsioon, mille sisu on selles, et lisada §-le 13 (§ 12) lõige, mille sisu on järgmine: "Kedagi ei või sundida tunnistama iseenda või oma lähedaste inimeste vastu." Kes on selle poolt, et lisada § 13 lõige, mille teksti ma ette lugesin? Hääletame. Poolt 31, vastu ei olda.

Assamblee on avaldanud arvamust, et § 13 tuleb lisada lõige: "Kedagi ei või sundida tunnistama iseenda või oma lähedaste inimeste vastu."

Teise toimkonna töömailt ei saa me praegu hääletada apellatsiooni, mille on esitanud härra Sovetnikov, sest teda momendil pole kohal. Me tuleme tagasi teise toimkonna selle paragrahvi ja nende probleemide juurde siis, kui härra Sovetnikov on kohal.

Härra Hallaste, kas kolmandal toimkonnal on neid põhiprobleeme, mida on vaja hääletada?

Apellatsioonide juurde me tuleme pärast. Ei ole. Tänan!

Neljas toimkond, härra Kask, kas on neid põhiprobleeme, mida me peame hääletama? Palun, sõna on härra Kasel!

P. Kask

Austatud härra juhataja! Kallid kolleegid! Ma palun teid välja otsida tänaseks välja jagatud neljanda toimkonna tabel 11. novembri kuupäevaga. Seal on punkt 29, mille kohta oli toimkonna otsus tuua see hääletamisele täiskogusse. Selle ettepaneku tegi Ülo Uluots ja ettepaneku sisu on lisada §-le 49 (§ 43) uus punkt, mis kõlab nii: "Riiklikel kaalutlustel katkestab Riigikogu istungjärgu, määrates

selle jätkamise tähtaja." Ettepaneku mõte on selles, et riigivanemale antakse õigus katkestada omal äranägemisel riiklikel kaalutlustel Riigikogu istungjärk ja määrata selle jätkamise tähtaeg. Toimikond leidis, et see on nii oluline ettepanek, et see tuleks hääletusele panna täiskogus. Seejuures ei toodud välja ei ühelt ega teiselt poolt argumente. Tõsi küll, sellelt koosolekult härra Uluots, kes ettepaneku tegi, ise puudus. Kohalolijad arvasid, et niikuinii on kõik selge ja tuleb lihtsalt hääletusele panna. Mul on juhatajale ettepanek see täiendusettepanek hääletusele panna konkurentsi korras, sest vähemasti mina olen tähele pannud, et kui panna hääletusele ühe küsimusena, siis jäädakse kuidagi magama ja nupule ei olda harjutud vajutama.

Juhataja

Tänan! Kas härra Kasele on küsimusi seoses selle põhiprobleemiga, millest härra Kask praegu rääkis? Küsimusi ei ole. Aitäh, härra Kask! Sõna saab härra Uluots. Palun!

Ü. Uluots

Lugupeetud kolleegid! Asja tuum on väga lihtne. Kes on parlamentaarse tööga tuttav, teab, et parlamendis võib tekkida selliseid ummikseise, mis võivad viia parlamendi laialimineku, valitsuse kukkumise ja muude ebasoovitavate sisepoliitiliste sündmusteni. Järelikult tuleb mõnikord võtta aeg maha. Kes selle aja maha võtab? Tavaliselt, seda pole küll ilus siin öelda, läheb tõeliseks kisklemiseks, sest kumbki pool ei taha järele anda ja asi võib tõesti lõppeda väga ebasoovitava tulemusega. Ma tunnetan seda, et paljud kardavad sellega presidendile anda väga suurt võimu, et ta võib hakata segama parlamendi tööd. Ma olen täiesti veendunud, et meil tuleb vastu võtta seadus presidendi kohta ja sinna tuleb need piirangud panna, millisel juhul ta seda võib teha.

Teine asi. Võib tekkida selliseid välispoliitilisi situatsioone, ka loodusõnnetusi. Ma täna siin juba kuluaarides rääkisin niisugusest asjast, et meie lähedal Leningradi all on täpselt samasugune jaam nagu Tšernobõlis. Võib olla igasuguseid situatsioone, kus tõesti on vaja katkestada istung ja määrata järgmise istungi algus. Minu apellatsioon on täpselt öeldud, et president peab ütlema täpse aja, millal tuleb parlament uuesti kokku. Nii et selline kaitsemehhanism väga kriitiliste situatsioonide korral oleks põhiseaduses vajalik. Minu apellatsioon on teie kättes ja teie südametunnistuses.

M. Lauristin

Ma tegelikult oleksin tahtnud härra Uluotsalt küsida, aga see pole võimalik. Mulle tundub, et see põhjendus, mille härra Uluots esitas, ei ole küllaldane. Kõigepealt, selle eelduseks on see, et Riigikogu enda liikmeskond on täiesti vastutusvõimetu, et tema liikmeskond ei saa aru, et ta peab katkestama töö, kui on sunnitud eriolukorras töötama jne. See tekitab mõnevõrra kummalise arusaama. Keda siis kavatsetakse Riigikokku valida? Kas ainult riigivanem on see inimene, kes näeb riigile ohtlikke olukordi? Mis puudutab seda, et võivad tekkida ummikseisud, siis ka need peavad olema lahendatavad parlamendi sees. Muidugi peavad riigivanemal olema võimalused ühe või teise küsimuse arutamise puhul näiteks küsimuste arutamise järjekorda mõjutada talle omaste

vahenditega, on võimalik ju küsimus päevakorrast maha võtta, katkestada arutelu – ega sellepärast pole vaja siis Riigikogu laiali saata.

R. Taagepera

Nojah, see oletab, et kui Toompeal on tulekahju, siis vaene Riigikogu oma juhatuse ja liikmetega ei oska muidu majast välja minna, kui riigivanem peab seda neile ütleva. Ja teised põhjendused on samalaadsed. Mis see on? See on alasti katse viia sisse presidendi diktatuur, täielik presidendi rusikavõim. See on ju selge, et siis otsustab riigipea, millal riiklikel kaalutlustel Riigikogu katkestab. Jah, ta peab andma tähtaja, millal Riigikogu uuesti kokku tuleb, ning kui Riigikogu on kokku tulnud jälle sedasama asja arutama ja kui see läheb ebameeldivaks, siis ta viie minuti pärast jälle katkestab. See annaks riigipeale absoluutse võimu teha kõige häbitumalt ja resoluutsemalt Riigikogu teovõimetuks ja sisse seada presidendi diktatuur.

K. Jürgenson

Eelnevalt on praktiliselt kõik juba ära öeldud. Ma arvan, et me ei saa kasutada põhimõtet, et kui on parlament ja selles on mingisuguseid probleeme, siis kõige lihtsam on järgida põhimõtet, et kui parlamenti ei ole, siis ei ole ka probleemi. Sellist võimu me presidendile või riigivanemale ikkagi anda ei saa. Riiklikud kaalutlused on määratlemata. Ma arvan, et siin pole isegi mõtet diskuteerida, vaid asume hääletama.

Juhataja

Suur tänu! Sõnavõtte rohkem ei ole. Sellega on sõnavõttud lõpetatud. Härra Kask, kas meil on vaja küsimus formuleerida selliselt, et ta on seonduv ühe konkreetse paragrahvi või peatükiga, või me hääletame, kas on vajalik põhiseaduse tekstis tervikuna säte "Riiklikel kaalutlustel katkestab Riigikogu istungjärgu, määrates selle jätkamise tähtaja"?

P. Kask

See paragrahv, mille juurde tuleb lisada punkt, on ettepanekus määratletud. See on praeguse teksti § 49 (§ 43). Sinna tuleb lisada lihtsalt üks punkt, kui härra Uluotsa ettepanek peaks läbi minema.

Juhataja

Suur tänu! Lugupeetud kolleegid, palun võtta ette põhiseaduse eelnõu lehekülg 8, § 49 (§ 43)! Me asume hääletama seda, kas täiendada nimetatud paragrahvi vastavalt härra Uluotsa apellatsioonile järgmise uue punktiga: "Riiklikel kaalutlustel katkestab Riigikogu istungjärgu, määrates selle jätkamise tähtaja." Asume hääletama. Hääletame. Poolt 2, vastu 31.

Assamblee avaldas seisukohta, et § 49 (§ 43) ei ole vaja täiendada punktiga, mille tekst on: "Riiklikel kaalutlustel katkestab Riigikogu istungjärgu, määrates selle jätkamise tähtaja." Sellega on ammendatud neljanda toimkonna põhiküsimused, mida toimkond soovis assamblee tänasel istungil hääletada.

Härra Tarto, kas viiendal toimkonnal on veel neid küsimusi, mida toimkond soovib panna täna

istungil hääletamisele? Härra Tupp, kas on neid küsimusi, mida on vaja tänasel istungil hääletada? Härra Tupp, palun! Viienda toimkonna aseesimees kannab teile ette need põhiprobleemid, mille kohta me peame täna otsuse vastu võtma.

E. Tupp

Lugupeetud juhataja! Kolleegid! Esimene probleem. Praegune X peatüki § 119 (endine § 88) kõlab nii: "Eesti Vabariik ei kapituleeru. Kellelgi ei ole õigust kirjutada alla Eesti Vabariigi sõjalise kapitulatsiooni aktile." Ja alternatiiv: jätta § 119 (endine § 88) välja. Ma püüan hästi lühidalt selgitada veel kord selle paragrahvi sisu, põhiliselt seda, mida kujutab endast teine lause. Ma lugesin läbi stenogrammi, kus olid selle paragrahvi kohta varem esitatud küsimused, ja veendusin, et seal oli lahtisi otsi ja sellepärast ma seda praegu teen. Kui niisugune säte on põhiseaduses, siis kõik riigi kodanikud teavad, et ei saa olla momenti, kui ei ole õigust tegutseda oma riigi huvides. Ma pean silmas neid jõude, kes on otsustanud tegutseda vastupanuliikumises. Nende tegevus on alati seaduslikult õigustatud. See ongi üheks põhjuseks, miks me selle sisse võtsime. See on minu lühike põhjendus. Kui siit minna edasi, siis seesama asi jätkub ka alternatiivina: jätta välja järgmisest paragrahvist sõna "õigus". Ma seletan, kuidas need omavahel seotud on. Aga praegu jääme sellesama § 119 juurde. Tuleb otsustada, kas see jääb sisse või läheb käiku alternatiiv, s. t. see paragrahv läheb välja.

Juhataja

Millised on küsimused viienda toimkonna esindajale?

L. Vahtre

Austatud ettekandja! Ma vabandan oma ebakompetentsuse pärast, aga mulle on ajaloost meelde jäänud, et Saksamaa kapituleerus tingimusteta. Järelikult on võimalik kapituleeruda ka tingimustega. Milline oleks sellisel juhul tingimustega kapitulatsiooni ja lihtsalt ebasoodsa rahulepingu sõlmimise vahe?

E. Tupp

Kapitulatsiooni mõiste tähendab siin kindlasti tingimusteta kapituleerumist. See tähendab riikluse lõppu. Vaherahu sõlmimine on minu arvates vastuvõetav.

M. Lauristin

Ma vabandan oma ebakompetentsuse pärast, aga ma tahaksin teada, kas teiste maade põhiseadustes on taolist sätet.

E. Tupp

Jah, Šveitsi põhiseaduses on olemas niisugune säte, et Šveits ei kapituleeru.

J. K. Talve

Kuidas te määratlete sõjalise kapitulatsiooni?

E. Tupp

Sõjaline kapitulatsioon tähendab seda, et riigi kaitsejõud lõpetavad oma vastutegevuse ja on täielikult pannud relvad maha ja andnud käest kõik võimalused, mis neil edasiseks kaitsetegevuseks olid.

Juhataja

Kas härra Talve soovib küsimust jätkata?

J. K. Talve

Jah. Järelikult kapitulatsioon on selle järgi keelatud alles siis, kui kaitsejõud on alustanud oma tegevust. Aga kapitulatsioon ilma mingisuguse sõjalise tegevuseta ei ole selle paragrahvi järgi keelatud.

E. Tupp

Küsimus on siin selles, et kui oletame, et üks väeosa või ka suurem väekontingent otsustab ennast vangi anda, ta on lootusetus seisus, siis ei tähenda see seda, et ta peab mingisugusele aktile, konkreetsele aktile alla kirjutama. Kui lootusetus seisus olev sõjaline jõud lõpetab oma tegevuse, annab end vangi, siis see ei eelda kapitulatsiooniaktile või mingisugusele konkreetsele leppele allakirjutamist. Või ma ei saanud sellest küsimusest aru.

J. K. Talve

Jah. Sisu oli selles, et kui Eesti Vabariiki ähvardatakse sõjalise vägivallaga, nagu näiteks 1940. aastal, ja näiteks mobilisatsiooni ei ole välja kuulutatud, kas kapitulatsioon on võimalik selle paragrahvi järgi.

E. Tupp

Arutluses lähtusime sellest, mis toimus 1940. aastal. Sisuliselt ju alistuti jõule, sest on teada, et 70 000 sõjaväelast oli väljaspool Eesti piire positsioonidel, sees oli 20 000, praktiliselt tähendas see seadusliku võimu käest ära andmist. Tookord tähendas see ju sisuliselt sedasama, mida tähendab kapituleerumine.

Juhataja

Suur tänu! Juhatus otsustas, et viimasena saab sõna küsimuse esitamiseks härra Taagepera. Härra Taagepera, palun!

R. Taagepera

Selle definitsiooni järgi sooritas president Päts juunis 1940 sõjalise kapitulatsiooni.

E. Tupp

Jah, sellepärast et sõjavägedele ei antud käsku alustada vastupanu. Sisuliselt oli see võimaluste kasutamata jätmine ja selle vilju me oleme siin päris mitu head aastat maitsnud! Meie järjepidevuse mõistesse on see ka jätnud teatud mõra.

Juhataja

Täna, härra Tupp! Küsimused on lõpetatud, algavad sõnavõttud. Kes soovib sõna? Proua Lauristin, palun!

M. Lauristin

Ma annaksin siin edasi tagumise pingi keskustelu sisu. Nimelt, kas ei ole siin tegemist siiski n.-õ. juriidilise mõiste ja niisuguse üldrahvaliku tavamõiste segiajamisega ja kas ei kõla see paragrahv n.-õ. propagandistlikult, mitte aga juriidiliselt? See on umbes nii, et me ei anna iialgi alla, me võitleme viimse meheni jne. Kas niisugune element on põhiseaduses tarvilik?

Juhataja

Härra Seppa, palun!

Ü. Seppa

Lugupeetud kolleegid! Ma tahaksin väga lugupeetud proua Lauristinile vastu vaielda ja leian, et selline säte on väga asjalik. Selle sätte sissevõtmise puhul, ükskõik, mis meiega juhtub, kui riik on vallutatud, oleme okupeeritud, on meil alati õigus okupatsioonile vastupanu osutada. Ainult ma tahaksin vaielda siiski sõnade "sõjaline kapitulatsioon" vastu. Need sõnad võiksid minu arvates täiesti välja jääda, need ei selgita siinjuures midagi. Tänan!

Juhataja

Härra Erm, palun!

A. Erm

Lugupeetud assamblee liikmed! Ma hakkän nüüd aru saama, mis on selle paragrahvi sisu, mida sellega on öelda tahetud, ainult ma kardan, et see sõnastus ei väljenda konkreetselt seda, mida me öelda tahame. Ilmselt peaks sõnastus olema kuidagi sedamoodi, et meie ei kirjuta alla lepingutele, mis likvideerivad Eesti Vabariigi riikluse, aga praeguses sõnastuses tundub see tõepoolest mõningates situatsioonides n.-õ. enesetapule õhutamisena ja ma ei saa seda toetada. Ma tänän!

Juhataja

Härra Talve, palun!

J. K. Talve

Jah, head kolleegid, mõte on õige, ma ei kahtle selles, aga põhiseaduse §-s 1 öeldakse, et Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, ja järgnevates sätetes on öeldud, et ainult rahvahääletusega saab seda paragrahvi muuta. Nii et selles mõttes on see paragrahv minu meelest tarbetu.

Juhataja

Härra Tarto, palun!

E. Tarto

Arvan, et see paragrahv tarbetu ei ole ja kutsun üles hääletama selle paragrahvi sissejätmise poolt. Meil on vaja praegu teada põhimõttelist otsust. Mis puutub sõnastusse, siis, nagu me oleme kokku leppinud, pärast teist lugemist võib teha veel n.-õ. sõnalisi parandusi, ja kuna see on paranduslik paragrahv, siis seda saab ka hiljem muuta. Meil on praegu põhimõtteliselt seda vaja teada, kas see paragrahv läheb sisse või mitte, ja ma ei ole nõus, kui siin väidetakse, et see kutsub enesetapule.

Kõige hullem enesetapp on see, kui vabatahtlikult loobutakse oma riigist, loobutakse vastupanust.

Aitäh!

Juhataja

Aitäh! Viimane sõnavõtja on härra Järlik. Järgmisena saab sõna härra Lauri Vahtre. Palun!

L. Vahtre

Austatud kolleegid! Ma arvan samuti, et selle põhimõtte sätestamine on vajalik, ja toon ühe argumendi veel lisaks. Mitte ainult olukorras, kus Eesti on iseseisev ja sõltumatu ja küsimus on lepingus, mis likvideerib selle sõltumatuse, vaid ma mõtlen ka lähitulevikku, kus on võimalik iseseisvusest loobuda lepinguga, aga põhiseadus on juba olemas. Ma pean seda põhimõtet siin väga vajalikuks ja olen nõus härra Tartoga, et küsimus on sõnastuses ja kindlasti tuleb seda veel kõpitseda. Kutsun üles selle poolt hääletama, et ta sisse jääb.

Juhataja

Härra Uluots, palun!

Ü. Uluots

Ma ei taha öelda mitte midagi muud kui seda, mis ma ütlesin paar nädalat tagasi, et jättes ta sellise tekstina põhiseadusesse, võib see viia rahva enesetapuni. Ka 1940. aasta sündmuste tõlgendus, mis tuli siit puldist, ei ole õige. Keegi ei kirjutanud 1940. aastal alla ühelegi kapitulatsiooniaktile, isegi valitsus jäi aktiga üle andmata. Mina igatahes hääletan selle paragrahvi vastu.

Juhataja

Härra Järlik, palun!

R. Järlik

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Ma võin informeerida täiskogu sellest, et see säte tuli projekti tänu Šveitsi põhiseadusele. Kuna meil ei olnud kasutada ühtegi Šveitsi spetsialisti, kes oleks meile ära seletanud, kuidas see säte seal lahti on mõtestatud, kuidas Šveitsi rahvas seda mõistab, siis me ausalt öeldes adekvaatset seletust ei suutnud ka toimkonnas leida. Võimalik, et sellest on tingitud ka selle sätte sõnastuse raskesti mõistetavus, ja võimalik, et selle lahendamise aeg ei olegi mitte täna. Aitäh!

Juhataja

Tänan! Kuigi sõnavõttud on lõpetatud, on ilmselt härra Kaalepil midagi väga olulist ikkagi veel lisada. Palun!

A. Kaalep

Väike näide ajaloost. Kui Prantsuse konstitutsioonis oleks olnud seesama säte sees, et Prantsuse Vabariik ei kapituleeru, kellelgi ei ole õigust alla kirjutada kapitulatsiooniaktile, siis ei oleks olnud sakslastel rahvusvahelise õiguse alusel ka mingit alust Prantsuse vastupanuliikumise sõjamehi üles puua, nagu nad pärast Prantsusmaa kapituleerumist mitu aastat tegid. Kui vastupanuliikumine liiga

tugevaks läks, siis sakslased jätsid ka poomise järele, aga alguses oli riik kapituleerunud, vastupanuliikumine oli järelikult banditism. See on situatsioon, mille peale tuleks mõelda. Kui ka Eesti valitsus on sunnitud kapitulatsiooniale alla kirjutama, siis ta teeb seda ainult revolver kukla taga ja see ei vasta põhiseadusele. Vastupanu järelikult on õigustatud. Rahvusvahelise õiguse alusel ei ole vastupanijaid õigus kui bandiite üles puua. Loodame, et see selgitus annab arutlusele natukene juurde. Aitäh tähelepanu eest!

Juhataja

Täna, härra Kaalep! Ma vabandan härra Talve ees, sõnavõtted olid lõpetatud ja härra Talve on juba ka sõna saanud. Lugupeetud kolleegid, kas me oleme valmis hääletama? Hääletame kahte varianti konkureerivalt. Üks on § 119 (§ 88) põhitekst ja teine konkureerivalt alternatiiv – jätta § 119 välja. Kes on selle poolt, et põhiseaduse eelnõus oleks § 119 (§ 88), mille sisu on: Eesti Vabariik ei kapituleeru, kellelgi ei ole õigust kirjutada alla Eesti Vabariigi sõjalise kapitulatsiooni aktile? Hääletame. 17 häält.

Variants 2. Kes on selle poolt, et põhiseaduse tekstist jätta välja § 119 (§ 88) sellise tekstiga, nagu ta esitatud on? Hääletame.

Aitäh, lugupeetud kolleegid! Me oleme loonud kena kaasuse, mille lahendamise peale me võime loomulikult kulutada päevi, kuid ma loodan, et selle töö teeb siiski ära toimkond. Mõlemad variandid kogusid 17 häält. Meil on võimalik selle küsimuse juurde tagasi tulla ja lõppkokkuvõttes hääletada ühte nendest kahest variandist sel kombel, kas ta saab rohkem poolt- või vastuhääli. Praegu aga jääb nii, nagu see seis meil välja kujunes.

Kas riigikaitsetoimkonnal on veel neid küsimusi, mida põhiküsimustena tuleks hääletada? On küll. Enn Tupp, palun! Jätkuvalt saab sõna riigikaitsetoimkonna aseesimees Enn Tupp.

E. Tupp

Teine probleem, mis tahab seletamist, on: igal Eesti Vabariigi kodanikul on õigus ja kohustus osa võtta riigikaitsest seaduses ettenähtud alustel ja korras, kusjuures eetilistel motiividel relvateenistusest keeldumisel on keelduja seaduses ettenähtud korras kohustatud osalema tsiviilteenistuses. Nüüd on küsimus selles, et alternatiiv ütleb: jätta esimesest lõikest välja sõna "õigus". Millistel põhjustel see õigus seal sees on? See on seesama probleem, mida mina püüdsin selgitada § 1 põhjenduses – mitte võtta ära vastupanuliikumise õigust. Seesama lisa, see sõna "õigus" veel kinnitab, et õigus on osa võtta just siis. Selle põhimõttega käis toimkonnas kogu meie arutelu ja sellepärast ta tuli siia sisse. Ja umbes sama põhimõtte, mida ka härra Ain Kaalep ütles, et see on tegelikult põhiseaduslik õigus. Tal on õigus oma riigi kaitsele ja ainult sellel põhjusel sai see sõna siia sisse jäetud, aga teie otsustada on nüüd, kas ta jääb või ei. Täna!

Juhataja

Palun, millised on küsimused härra Tupile? Härra Koha, palun!

K. Koha

Austatud ettekandja! Mis motiividel on vaidlustatud see õigus? Aitäh!

E. Tupp

Mina isiklikult olen neutraalsel seisukohal, aga toimekonnas ta jäi meie hääletamistega siiski sisse, nii et ma palun teid otsustada.

Juhataja

Ma segan vahele, tehes seda protsessuaalsetes küsimustes ja paludes siiski toimekonnalt täiesti selget vastust. Me oleme kokku leppinud nii, et põhiküsimusteks on need, mille osas toimekonnas ei ole selgust. Ja see selguse puudumine segab toimekonna tööd. Palun, kuidas jagunesid hääled toimekonnas § 120 (§ 88) osas?

E. Tupp

Hääled jagunesid pooleks, nii nagu meil oli ka § 1 hääletamisega.

Juhataja

Täna! Sõna küsimuse esitamiseks saab proua Hänni. Palun!

L. Hänni

Härra ettekandja! Ma soovin täpset vastust, kas ma olen sõjaväekohuslane ja kui ma olen, siis ma tahan teada, millal on Eesti rahvas revideerinud seda iidset põhimõtet, et kodu kaitsmine on meessoos kohustus.

E. Tupp

Paragrahv ju ei määra, kas see õigus laieneb meeskodanikele või naiskodanikele. Igal Eesti Vabariigi kodanikul on õigus ja kohustus osa võtta. Konkreetselt määrab ju selle vastav seadus, kaks seadust, mis on ette nähtud sõjaväeteenistuse korra määramiseks. Need on rahuaja riigikaitse seadus ja sõjaaja riigikaitse seadus. Seal on see konkreetselt määratud. Ei ole ju välistatud näiteks võimalus, et naised võivad piiriteenistuses teatud funktsioone täita. See ei ole sugugi välistatud.

L. Hänni

Ma peaaegu sain vastuse, et ikkagi me oleme sõjaväekohuslased, kuigi seadus võib meile määrata leebemad tingimused sõjaväeteenistuse läbiviimiseks.

K. Jürgenson

Austatud härra Tupp! Mu küsimus on natuke inspireeritud teie vastusest proua Hännile. Küsimus sellest õigusest. Kui õigus on antud, siis see õigus võib loomulikult olla garanteeritud kodu kaitsmisel isikliku aktiivsusega, kuid peale selle aktiivsuse muud ei olegi kui ainult tahe, tähendab, tahe seda õigust realiseerida, ja nõue ressursside järele esitatakse riigile. Kas te ei karda, et te võtate riigilt ära võimaluse formeerida väikesearvuline kõrge kvalifikatsiooniga, minu pärast kas või palgaline armee ja see võib asendada suurearvulise, ülepaisutatud madala kvalifikatsiooniga

armeeaga?

E. Tupp

Ei võta. Kumbki võimalus ei ole välistatud. Mina eeldan seda, et kõik Eesti Vabariigi meeskodanikud saaksid vastava sõjalise õpetuse. Eeldan seda süsteemi, mis tulevikus peaks käivituma nii, et lühiajalise õppe (see on praegu fantaasia, sest on määramata konkreetset raamid), näiteks kuue kuu jooksul käiksid kõik Eesti Vabariigi meeskodanikud läbi vastavatest õppepunktidest ning oleksid reservis, ütleme, 50 aasta vanuseni. See eeldab, et meil on siiski vähemalt 300 000 meest reservis, aga ei välista ju sugugi seda võimalust, et meil on olemas kiirreageerimiseks vastavad jõud.

Juhataja

Täna, härra Tupp! Järgnevad sõnavõttud. Härra Järlik, palun!

R. Järlik

Austatud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Ma nimelt täpsustan, et teematoimkonnas otsustasin apelleerida selle küsimusega täiskogule. Ülejäänud toimkonna liikmed olid nõus, et selles paragrahvis on sätestatud, et igal Eesti Vabariigi kodanikul on õigus ja kohustus osa võtta riigikaitsest seaduses ettenähtud alustel ja korras. Osavõtt riigikaitsest ei tähenda teenimist relvastatud jõududes. Osavõttu riigikaitsest me mõtlesime hoopis laiemalt, pidades silmas kõiki süsteeme, mida võidakse sõja puhkemisel rakendada ja kus loomulikult on rakendatud ka naised. Võimalik, et on halb sõnastus, mis võimaldab kaksipidi tõlgendamist, aga mõte oli selline. Nüüd aga edasi. Paragrahv 32 praeguses numeratsioonis ütleb nii: Eesti kodaniku kohus (siin on midagi veel sulgudes, ma ei oska öelda, mida vastav toimkond on otsustanud sinna sulgudesse panna, kas see on siis Eesti kodaniku ülim kohus või Eesti kodaniku püha kohus) on olla ustav Eesti riigile ja ta põhiseaduslikule korrale ning kaitsta Eesti iseseisvust. See on siis moraalne kohus. Ja selle moraalse kohusega on juba antud ka õigus. Ei saa ju öelda, et inimesele on pandud moraalne kohus, aga õigust seda teostada ei ole. Nüüd me toome §-s 120 sisse jällegi õiguse, aga samas paneme talle põhiseadusliku kohustuse. Kui teematoimkonnas seda asja arutati, siis argumendid selle õiguse sissejätmise poolt kõlasid umbes niimoodi, et kui väeosa kapituleerub, siis üks mees või kaks meest omavad õigust edasi võidelda. Aga andke andeks, nad ei oma mitte õigust edasi võidelda, vaid neil on põhiseaduslik kohustus edasi võidelda. Õigust võib realiseerida ja võib mitte realiseerida. Kohustust ei tohi täitmata jätta. Minu arvates ei ole siin kontekstis sõnal "õigus", eriti pärast § 32 ja eriti pärast seda, kui § 120 sätestab kohustuse, mingit katet. See on minu arvates juriidiline liigliha ja ma hea meelega ei näeks, et Eesti Vabariigi põhiseaduses on liigseid sõnu. Kuigi nad võivad olla seal üllaima eesmärgiga. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Juhatus otsustas, et viimasena saab sõna kohalt härra Kork. Härra Erm, palun!

A. Erm

Lugupeetud juhatus! Lugupeetud assamblee liikmed! Te näete, et koos muude materjalidega on teile välja jagatud ka üks lehekülg mingil määral alternatiivset teksti. Ma veidi põhjendan, milles on selle teksti erinevus võrreldes toimkonna väljapakutava tekstiga. Mind häirib toimkonna poolt välja pakutavas tekstis see, et on püütud väga korralikult ära seletada, kuidas toimub juhatamine: on ülemjuhataja, on kaitseväge juhataja, kõrgem ülemjuhataja. Samal ajal, olgem ausad, ega me sõjaväe juhtimist ei ole keegi ise näinud. Ja selles mõttes tuleks minu meelest katsuda see peatükk kirjutada mitte niivõrd lahti, vaid jätta ta suhteliselt üldisem. Mingil määral oleks see sama tulemus, mis oli kohaliku omavalitsuse puhul, kuigi ilmselt põhjused on erinevad. Reglementeerida asju, mida me ei tea, katsuda määratleda sõjaväe struktuuri, milles me ei ole kodus – ma ei pea seda praegu vajalikuks. Meil on põhimõtteliselt vaja ära määrata õigused ja kohustused ja võib-olla see, kes siis seda sõjaväge juhatab ja juhib. Need on siis põhilised asjad.

Nüüd ma tulen ka selle § 120 juurde. Mulle tundub tõepoolest, et me võiksime siiski fikseerida, et Eesti meestel (või siis seaduse tekstis ilmselt Eesti Vabariigi meeskodanikul) on kohustus osa võtta riigikaitsest. Selge on see, et õigus seda teha on minu meelest kõigil, kui see vajalikuks osutub, kaasa arvatud naised. Ja mis puutub veel õigusesse, siis kättejagatud tekstis, tähendab, praegu arutatavas põhiseaduse variandis on § 47, mis fikseerib, et põhiseadusliku riigikorra vägivaldsele muutmisele omaalgatuslik vastuhakkamine on rahva põhiseaduslik õigus. Nii et võib-olla see asendab selle ebamäärase õiguse siin §-s 120. Tänan tähelepanu eest!

Vaheaeg

Juhataja

Kell on 16.40. Vaheaeg on lõppenud. Palun istuge oma kohtadele! Kohaloleku kontroll. Kohal on 19 assamblee liiget. Kuues toimkond, kas on neid põhiprobleeme, mida oleks vaja tänasel istungil arutada? Härra Rätsep, palun!

J. Rätsep

Austatud kolleegid! Kuuendal toimkonnal praeguses arutelu staadiumis midagi põhiküsimustena esitada ei ole. Ei ole ka saabunud veel ühtegi apellatsiooni.

Juhataja

Tänan! Seitsmes toimkond. Härra Jürgenson puudub. Härra Saatpalu, aseesimees, palun!

V. Saatpalu

Meil ei ole assambleelt praegu küll midagi küsida. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Lugupeetud kolleegid, me oleme lõpetanud tänasel istungil ühe arutelufaasi, nimelt arutanud läbi need põhiprobleemid ja langetanud võimaluse korral oma otsuse küsimustes, mida on soovitud toimkond. Jätkub apellatsioonide arutelu ja võimaluse korral nende hääletamine. Esimene

toimkond, härra Salum, kas me oleme käsitlenud kõiki neid apellatsioone, mida oli võimalik täna arutada ja otsustada?

V. Salum

Proua Hänni ei ole siin. Tundub, et oleme täna kõiki käsitlenud.

Juhataja

Kas assamblee liikmetel on apellatsioone, mis on esitatud juhatusesele ja toimkonnale ja mida ei ole arutatud? Juhatusese laual selliseid apellatsioone ei ole. Teine toimkond, härra Sovetnikov, härra Rumessen! Mul on palve anda ülevaade laekunud apellatsioonidest ja pärast seda me anname sõna apellatsioonide autoritele ning hakkame neid ükshaaval arutama ja lahendama. Palun, millised apellatsioonid on toimkonnale laekunud?

V. Rumessen

Teisele toimkonnale on laekunud sisuliselt kaks apellatsiooni. Üks on härra Sovetnikovilt ja see puudutab § 25, mille ma juba varem ette lugesin. Tema teeb ettepaneku jätta §-st 26 välja lõige 1 ja esitab selle asemele oma sõnastuse: vähemusrahvuse kompaktses asustusega territooriumil paiknevates omavalitsusasutustes ja muudes asutustes ning organisatsioonides kasutatakse antud vähemusrahvuse keelt kohaliku keelena eesti keelega võrdselt.

Juhataja

Härra Rumessen, ma vabandan, et ma segan, aga ma teen seda protsessuaalsetes küsimustes. Juhatusel sellist apellatsiooni ei ole. Härra Sovetnikovilt on laekunud küll apellatsioon, kuid see on teisesisuline.

V. Rumessen

Kuna see on protsessuaalne küsimus, siis peaks härra Sovetnikov tegema veel ühe eksemplari ja esitama selle ka juhatusesele, nii nagu see praegu ette nähtud on. Tema teine ettepanek apellatsiooni korras on lisada §-le 26 lõige 3 sõnastusega: igauks on kohustatud osa võtma riigivalitsemiskulude katmisest, makstes seadusega kehtestatud korras makse ja lõive. Ma võin selle kohta öelda ainult seda, et toimkond on varem seda küsimust arutanud ja minu mälu järgi on see tagasi lükatud. Seda ei ole sisse võetud, kuna seda peetakse iseenesestmõistetavaks. Me ei hakka sätestama igauhele pandavaid kohustusi, näiteks kas või igahommikust hambapesemist. Teine apellatsioon on laekunud härra Tarandilt ja puudutab looduskaitset, seega siis § 31. Härra Tarand on välja pakkunud oma sõnastuse sellele paragrahvile: "Kõigil on õigus tervislikule töö- ja elukeskkonnale. Terve ja kultuuritraditsioone austava keskkonna tagamine on riigi omavalitsuste ning Eestis tegutsevate juriidiliste ja üksikisikute kohus." Nii et sisuliselt jäi praegu järele kaks apellatsiooni.

Juhataja

Palun korrata veel, millise paragrahvi kohta on härra Sovetnikovilt apellatsioonid!

V. Rumessen

Tema ettepanek on lisada §-le 26 lõige 3: igäüks on kohustatud osa võtma ...

Juhataja

Härra Rumessen, palun üks minut! Me peame natuke täpsustama, kohe-kohe püüab härra Lauri Vahtre asja klaarida. Kena, suur tänu! Sõna saavad apellatsioonide esitajad. Härra Sovetnikov, palun, teil on sõna!

S. Sovetnikov

Austatud presiidium! Lugupeetud kolleegid! Palun vabandust, et ma hilinesin! Mul oli rahvusvähemuste esindajatega nõupidamine Eesti Vabariigi rahvusvähemuste kultuuriomavalitsuse seaduse projekti asjas. Me valmistame komisjonis ette niisugust projekti. Nädal tagasi oli meie toimkonna materjalides alternatiiv, kus oli kirjas, et vähemusrahvuse kompaktse asustusega territooriumil paiknevates omavalitsusasutustes ja muudes asutustes ning organisatsioonides kasutatakse antud vähemusrahvuse keelt kohaliku keelena eesti keelega võrdselt, ja siia on kirjutatud, et täiskogus see hääletamist ei vaja. Mina arvan aga, et see tekst on parem. Väljend "kasutatakse antud vähemusrahvuse keelt kohaliku keelena eesti keelega võrdselt" on lühem ja mitmes mõttes mahukam, asja sisu on just selles. See on minu arvates palju paremini sõnastatud kui meie praeguses §-s 26. Paragrahvi 36 lõikes 2, kus on öeldud, et igäühel on õigus pöörduda märgukirjadega, avalduste ja kaebustega riigi ja kohalike omavalitsuste ning ametnikkude poole, on minu arvates midagi muud. Siin peaksime lisama, et riigi- või kohalikus keeles, sest esimeses lõikes räägitakse keelest ja kohaliku omavalitsuse asutustest piirkonnas, kus enamus on vähemusrahvus. Muidu oleks see teine lõige minu arvates vaja välja jätta. Ma väga palun hääletada minu ettepaneku poolt!

Juhataja

Härra Sovetnikov, palun, veel üks hetk! Meil on kõigil ees eelnõu, milles on kuupäev 15. november 1991. Palun, kas teil on võimalik öelda, millisesse paragrahvi ja millisesse lõikesse milline tekst tuleks teie arvates juurde kirjutada?

S. Sovetnikov

Oma teisest ettepanekust, kus ma palusin juurde kirjutada, et igäüks on kohustatud osa võtma riigi ja omavalitsuste valitsemiskulude katmisest, makstes seadusega kehtestatud korras makse ja lõive, võin ma loobuda, kuigi minu arvates on meie põhiseaduse projektis väga palju õigusi ja vähe kohustusi. Ma vaatasin näiteks Läti ja Vene Föderatsiooni põhiseadust. Seal on niisugused paragrahvid sees. Aga ma väga palun hääletada vähemusrahvuse kompaktse asustusega territooriumi kohta käivat alternatiivi, s. o. § 26.

Juhataja

Härra Sovetnikov, ma väga vabandan teie ees, aga kas te saate öelda, millisesse paragrahvi on sellist muudatust vaja teha selles eelnõu tekstis, mis meile täna välja jagati?

S. Sovetnikov

Paragrahvi 26 (§ 25) lõike 1 asemel see tekst.

Juhataja

Suur tänu! Nimetatud alternatiivi või apellatsiooni juhatusele seni esitatud ei olnud. Ma tänan härra Sovetnikovi, et see nüüd juhatusele laekus.

S. Sovetnikov

Ma esitasin selle teisipäeva hommikul.

Juhataja

Me avame läbirääkimised vastavalt härra Sovetnikovi apellatsioonile. Esimesena saab sõna härra Taagepera. Palun!

R. Taagepera

Mis puutub kohustusse makse maksta, siis kas seda ei tee kindlaks juba § 149 (§ 121), kus on öeldud, et kohalikul omavalitsusel on õigus seaduse piires kehtestada ja koguda makse ning panna peale koormisi jne?

Juhataja

Kas on veel sõnavõtjaid seoses §-ga 26 (§ 25)? Sõnavõtjaid rohkem ei ole. Küsimus, mille me peame lahendama härra Sovetnikovi apellatsiooni alusel, seisneb järgnevas. Paragrahvi 26 (§ 25) lõike 1 tekst on teile välja jaotatud eelnõus. Härra Sovetnikov taotleb teile esitatud teksti asemel järgmist sõnastust: vähemusrahvuse kompaktses asustusega territooriumidel paiknevates omavalitsustes, aga ka muudes asutustes ja organisatsioonides kasutatakse antud vähemusrahvuse keelt kohaliku keelena eesti keelega võrdselt. Ma saan aru, et seoses selle redaktsiooniga on veel küsimusi ja sõnavõtte, enne kui me saame asuda hääletama. Härra Salum, kas on nii? Palun, sõna on härra Salumil!

V. Salum

Väike faktiline märkus, § 26 (§ 24) peaks olema algtekstis.

L. Vahtre

Austatud assamblee! Ma ei näe nendel alternatiividel sisulist vahet, sellepärast oli meil ka eelmises aruandes märgitud, et see täiskogus hääletamist ei vaja. Toimkond hääletas ettepaneku läbi ja jäi selle variandi juurde, mille te leidsite oma tänasest tekstist. Miks? Meile tundus alternatiiv konarlikum. Mis see tähendab, et eesti keelega võrdselt? Kuidas seda võtta, kas ajaliselt või sõnade arvu järgi? See on lihtsalt üks näide, mispooldest alternatiivtekst tundus meile kohmakam. Soovitan siiski jääda selle juurde, mida toimkond välja pakkus.

Juhataja

Viimane sõnavõtja selles küsimuses on härra Tamme.

V. Rumessen

Lugupeetud kolleegid! Ma kutsun teid siiski üles hääletama algtekstis oleva sõnastuse poolt, kuna seal on keelekasutuse küsimus täpsemini sõnastatud, nagu Lauri Vahtre juba ütles. Aitäh!

R. Tamme

Lugupeetud kolleegid! Ma juhiksin tähelepanu sellele, et kui härra Sovetnikovi pakutud alternatiiv vastu võtta, siis see ainult ei välistaks eesti keele kasutamist kõnealustes piirkondades, vaid annaks sealsetele elanikele õigustuse mitte kasutada eesti keelt ka suhtlemisel teistega. Ma hääletan selle alternatiivi vastu.

Juhataja

Täna! Sõnavõtte § 26 (§ 25) lõike 1 kohta rohkem ei ole. Asume hääletama. Palun kohaloleku kontroll! Kohal on 39 assamblee liiget. Alustame hääletamist. Konkureerivalt on hääletamisel kaks varianti: § 26 (§ 25) lõike 1 põhitekst ja tekst, mille apellatsiooni korras on esitanud härra Sovetnikov.

Kes on selle poolt, et § 26 (§ 25) lõige 1 jääks põhiteksti? Hääletame. Poolt 34.

Kes on selle poolt, et § 26 (§ 25) lõike 1 teksti vahetaks välja härra Sovetnikovi poolt apellatsiooni käigus pakutud tekst: vähemusrahvuse kompaktse asustusega territooriumil paiknevates omavalitsusasutustes, aga ka muudes asutustes ja organisatsioonides kasutatakse antud vähemusrahvuse keelt kohaliku keelena eesti keelega võrdselt? Kes on selle poolt, et asendada § 26 (§ 25) lõike 1 põhitekst praegu ette loetud härra Sovetnikovi tekstiga? Hääletame. Poolt 2.

Assamblee on andnud eelistuse § 26 (§ 25) põhitekstile. Täna!

Härra Sovetnikov, lisaks juhatusel praegu esitatud apellatsioonile on juhatusel kasutada teine apellatsioon § 25 ja § 27 lõike 1 kohta. Kas te soovite nende apellatsioonide asjus sõna võtta? Palun, härra Sovetnikov!

S. Sovetnikov

Jah, mul oli märkus § 26 lõike 2 kohta. See peab siis eraldi paragrahv olema või tuleb esimesse lausesse lisada, et riigi- või kohalikus keeles. Muidu on siin päris teine mõte. Aitäh!

Juhataja

Suur tänu! Härra Lauri Vahtre, palun!

L. Vahtre

Mis puutub vähemusrahvuste keelde, siis see asi on meil nüüd läbi hääletatud. Apellatsiooni punkt 2 teeb ettepaneku lisada põhiseaduse teksti sõnad "igäüks on kohustatud osa võtma riigi ja omavalitsuste kulude katmisest, makstes seadusega ettenähtud korras makse ja lõive". Ma juhin tähelepanu sellele, et põhimõtteliselt on see juba olemas §-s 29 (§ 28). Ja pealegi häirib mind härra Sovetnikovi sõnavõttus sõna "igäüks". Mujal maailmas turist ei ole kohustatud maksma makse, tema võib osta *tax-free* poest. Ma ei usu, et Eesti hakkaks turistilt võtma omavalitsuse jaoks makse. Täna!

J. Adams

Selle paragrahvi olulise puuduse ütles Lauri Vahtre juba ära. Juhiksin tähelepanu, et sõnastuslikult on abitu ka näiteks väljend "kulude katmine", s. t. ei riigi ega kohaliku omavalitsuse eelarve ei ole mitte ainult nende kulud. See on üks asi. Teine asi on see, et maksude maksmine on sisuliselt vastavaid makse kehtestanud seaduse täitmine. Puudub vajadus sellise paragrahvi järele, mis ütleks veel kord, et seda liiki seaduste täitmine on kohustuslik. Seaduste täitmine on üldiselt kohustuslik. Tänan!

Juhataja

Tänan! Viimane, kes selles küsimuses sõna saab, on härra Sovetnikov. Härra Saatpalu, palun!

V. Saatpalu

Ma juhin lugupeetud kolleegide tähelepanu sellele, et oleme viimased minutid teineteisest täiesti mööda rääkinud. Esiteks võttis härra Sovetnikov juba kõnetoolis maha maksude küsimuse apellatsiooni. Teiseks rõhutab ta täiesti õigustatult, et § 26 (§ 25) lõige 2 on mõneti puudulik. Selles lõikes tahetakse nähtavasti siiski öelda, et võib ühes või teises keeles. Kui seda niimoodi käsitleda nagu praegu, siis ei saa aru, miks see üldse siin sees on. Härra Sovetnikov juhib tähelepanu, et toimkonnal oleks vist otstarbekas seda teksti täiendada just nii, et asi puudutab ühte või teist keelt. See on härra Sovetnikovi mõte, ta ei saanud end eesti keeles võib-olla lihtsalt päris täpselt väljendada. Tänan!

Juhataja

Tänan! Selgituseks ütlen vaid nii palju, et juhatus juhindub härra Sovetnikovi poolt kirjalikult esitatud apellatsioonist, mida ta pole tagasi võtnud. Mul on hea meel, kui härra Sovetnikov selle eksituse klaarib. Härra Sovetnikov, teil on sõna.

S. Sovetnikov

Maksude kohta ma juba ütlesin, et võtan maha. Paragrahvi 26 koha pealt olen ma aga ikka sellel arvamusel, et kirjutada juurde sõnad "riigi- või kohalikus keeles, või teistes keeltes".

Juhataja

Lugupeetud kolleegid, enne kui sõna saab kolleeg Lauri Vahtre, juhin teie tähelepanu sellele, et nagu me kokku leppisime, esitatakse apellatsioonid kirjalikult juhatusesele, ärakiri toimkonnale. Juhatus saab juhinduda nendest apellatsioonidest, mis on kirjalikult esitatud. Ja seda me oleme püüdnudki teha. Sõna saab härra Vahtre. Palun!

L. Vahtre

Mul on väga hea meel, et kolleeg Anton ütles ära poole sellest, mida ma tahtsin öelda. Apellatsiooni § 26 lõike 2 kohta pole tulnud ja seda me praegu arutada ei saa. Ühtlasi ma arvan, et ma ei eksi, kui ma ütlen, et see § 26 lõige 2 on täiesti eksikombel § 26 lõige 2. Tegemist on iseseisva paragrahviga, millele on unustatud ette panna paragrahvi number. Selle asja otsustab toimikond, aga minu arvates

pole siin mingisugust kahtlust, palun lõpetame vestluse sellel teemal.

Juhataja

Härra Sovetnikov, kas teie apellatsioonid on läbi arutatud või on midagi, mida te soovite, et assamblee veel ütleks?

S. Sovetnikov

Sain aru. On otsustatud. Aitäh!

A. Tarand

Lugupeetud juhatus! Lugupeetud assamblee liikmed! Ma alustaksin kõigepealt sellise väga lühikese kiidulauluga. Nimelt on mul väga hea meel, et assamblee on jõudnud ühe looduskaitse paragrahvi lülitamiseni põhiseaduse eelnõusse. Apelleerides §-le 31, ei taha ma sellega väljendada ühegi toimkonna vastast meeleolu, vaid usun, et tegemist on siiski pisut iselaadse valdkonnaga, mis seadusetegijatel alati silma ei jää ja mille ma loodan praegu siin ära seletada.

Looduskaitsega on kõigis kultuurmaades sedasi, et seda aktsepteeritakse ja selle poolt ollakse. Teine tasand on sellest alates, kui loodus- või keskkonnakaitse tuleb riivama minu isiklikke huve, minu firma huve jne. Sel juhul on tavaline suhtumine, et minu kohta see üldiselt ei käi. Põhimõtteliselt olen poolt, aga kui see mind piirab, siis vastu. Loodan, et antud juhul ei ole meil tegemist sellise seisukohaga. Esitades oma parandusettepaneku teisele toimkonnale, ei võitle ma selle sõnastuse eest, mille härra Rumessen ette luges, vaid printsiibi eest. Ja printsiip pole selles paragrahvis mitte lihtsalt see, et riik on kohustatud tagama seda teist ja kolmandat, vaid see, et kõigil üksikisikutel, firmadel või juriidilistel isikutel, omavalitsustel ja riigil on püha kohus seista tervisliku elukeskkonna eest. Selles minu arvates ongi väga oluline põhimõtteline vahe, kas me oleme valmis ka ise vabatahtlikult midagi loovutama. Kui me ainult nõuame, siis võib riik käituda teatavasti nii, et paneb iga mehe selja taha inspektori ja laseb rikkumiste eest trahvida. Aga see vist ikka ka meie huvides ei ole, et me keskkonnakaitstes sellist politseiiriiki üritaksime teha.

Millist praktilist kasu loodan ma näha selle kohustuse sätestamisest? Võiks tuua mõned lühidalt näited. Kui nüüd rääkida üksikisikutest – see võib-olla ärritab ka teid kõige rohkem, ja neid pitsitama hakatakse –, siis on järgitud sama printsiipi, mida üldiselt tunnustatakse praegu omandiseaduse puhul. Kõik on võrdsed mis tahes üksikisiku või riikliku organini. Loomulikult me teame, et tegevuse maht on üksikisikul ja firmal erinev, aga printsiipi see ei muuda – nii nagu omandi juureski jääb kohustus samaks. Ma usun isegi, et kui me sellise kohustuse oleme sätestanud, siis stimuleerib see oluliselt ökoloogilist kasvatust lapsepõlves. Toon ehk ebasündsa näite, aga ma olen sellesse üsna armunud. See on nimelt mahasülitamine, mis on väga pisike patt ühe inimese puhul, aga kokku saame täissülitatud linna. Ja kui me lapsepõlves inimestele seda ei õpeta, siis sülitavad nad firmajuhtidena või peaenergeetikutena ikkagi kogu keskkonnakaitsele. See peaks olema üks väga positiivne nähtus, kui me lapsi tõepoolest suudame õpetada, et nad demokraatlikus ühiskonnas mõnedest oma

mõnudest loobuma peavad.

Välisfirmade puhul on meil praeguses varase kapitalismi staadiumis see oht – seda on juba esinenud –, et nad püüavad meile kaela sokutada vananenud tehnoloogiat, mis neil omal maal lubatud ei ole, ja samuti otseselt jäätmeid. Praegu on meie seadusandlus nõrk. Nagu näitas hiljuti lõppenud kriminaalprotsess Rootsis ametiühingutegelaste mõrva asjus, on meie seis niisugune, et me ei suuda isegi analüüsi teha. Kas rootslastel oli veres uimastavaid aineid, seda ei suudetud meil kindlaks teha. Vahel võib olla aga tegu väga ohtlike mürkidega ja kui meil on põhiseadusesse kirjutatud kohustus kõigi kohta, siis on meil välisabi kasutades siiski lootust sellised ohtlikud projektid peatada. Kolmas punkt, mida ma näen, on praegu Nõukogude armee Ungaris ja teistes Ida-Euroopa maades. Seal on väga palju kurbi kogemusi.

Juhataja

Härra Tarand, ma väga vabandan segamise pärast, kuid mul on niisugune palve: kui oleks võimalik, siis palun sisustada järelejäänud aeg apellatsiooni ettekandmisega. Kirjalikus apellatsioonis on jäänud tekstist välja apellatsioon. Me ootame seda teie tekstist.

A. Tarand

See on meil esitatud ettepanekuna, on läbi kantud meie toimkonna tabelist. Nii et ma võin ta muidugi siin ette lugeda. Palju mul aega on jäänud, kui ma tohin küsida?

Juhataja

Juhatus annab selleks täiendavalt kolm minutit. Palun!

A. Tarand

Tänan! Punkt, mida ma üritasin siin ilukõneliselt põhjendada, näeb ise välja niimoodi: "Kõigil on õigus tervislikule töö- ja elukeskkonnale. Terve ja kultuuritraditsioone austava keskkonna tagamine on riigi ja omavalitsuste ning Eestis tegutsevate juriidiliste ja üksikisikute kohus." Tähendab, kohus puudub niisuguses variandis ja see on see põhimõtteline vahe, mida ma püüdsin teile jutustada. Kas on mõtet seda fikseerida põhiseaduses, mis niikuinii ei taga keskkonna kaitset? Siin on küsimus samasugune nagu kohtute sõltumatuse puhul – rahvas kõrgema võimu kandjana üksinda ei taga põhiseaduses sätestatud printsiipi, ometi me selle printsiibi sätestame. Samamoodi tuleb vaadata seda keskkonnakaitstes ettepanud parandust. See on üks vahenditest, kuidas meie saaksime parandada Eesti keskkonna äärmiselt halba seisuga, tõkestades selle jätkuvat halvenemist. Nii et küsimus, mida te hääletate, on: kas teie olete nõus midagi ette võtma ka isiklikult, oma firmades ja omavalitsusorganites keskkonna halvenemise takistamiseks või konstateerime lihtsalt printsiipi, et loodus on ilus ja rohkem midagi ei tee? (Hää! saalist.)

See on teie komisjoni parandus. Kuidas ei ole, see on paar nädalat tagasi apellatsioonide ...

Juhataja

Kallid kolleegid, lepime ühes kindlasti kokku: me ei alusta dialoogi saali ja kõnepuldi vahel. Ma

tõesti palun härra Tarandit veel kord lugeda ette selle, mis moodustab apellatsiooni, ja kui võimalik, anda tekst üle ka juhatusese. Meil seda seni ei ole.

A. Tarand

Kas soovitakse ette lugeda ka § 31, kus ta praegu on algtekstis? Ei soovita. Sel juhul parandustekst, mis on komisjonist täpselt samal kujul läbi käinud, on selline: "Kõigil on õigus tervislikule töö- ja elukeskkonnale. Terve ja kultuuritraditsioone austava keskkonna tagamine on riigi ja omavalitsuste ning Eestis tegutsevate juriidiliste ja üksikisikute kohus."

Juhataja

Juhatus palub selle teksti meile üle anda, siis on meil võimalik seda mitu korda veel ette lugeda. Lugupeetud kolleegid, ma palun, et te loeksite läbi ka ajalehele "Postimees" saadetud artikli koopia. Selle koopia esimese lehekülje lõpul algab tõesti tekst, millest osa loeti teile ette, aga ülejäänud tuleks hankida juurde pärast sõnu "Raigi täiendusettepanek kõlas".

A. Tarand

Küsimus on selles, et võib-olla on sellised märkused tõesti ära teenitud, aga tänaseni oli teatavasti apellatsioonide esitamise kord piisavalt lahtine, s. t. ei olnud öeldud, et nad peavad olema esitatud toimkondadele. Toimkondadele oli see parandustekst esitatud ja toimkonna paranduste tabelis trükitud. Seega ma ei pidanud täna uut esitamist vajalikuks, ta on mul esitatud lisas. Toimkond kirjutas taha, et on arvestatud, aga tegelikult seda printsiipi, et kedagi on kohustatud, ei olnud arvestatud. Selles on apellatsiooni mõte. Aga tekst ise ei ole mitte üks raas muutunud võrreldes sellega, mis on esitatud toimkonnale.

Juhataja

Härra Tarand, katsume üheskoos leida "Postimehe" artiklist vajalikud read ja siis me saame kõik koos otsustada, mida me paremaks peame. Nimetatud artikli koopia esimese lehekülje lõpust tuleb kolm rida. Kus on ülejäänud tekst?

A. Tarand

Praegu on teile esitatud mõlemad koopiad, rohkem mul käes ei ole. Millist veel on vaja? Paragrahv 31 on seega ette pandud sõnastada nii, nagu ma ette lugesin: "Kõigil on õigus tervislikule töö- ja elukeskkonnale. Terve ja kultuuritraditsioone austava keskkonna tagamine on riigi ja omavalitsuste ning Eestis tegutsevate juriidiliste ja üksikisikute kohus." See asendab täielikult praegust § 31.

Juhataja

Ja see on kõik?

A. Tarand

Rohkem ei ole mitte midagi.

Juhataja

Suurepärane, tänan väga!

A. Tarand

Tänan!

Juhataja

Sõna saab härra Lauri Vahtre. Palun!

L. Vahtre

Austatud kõrge kogu! Meil on juba kahes paragrahvis, §-s 6 ja §-s 31, juttu looduskaitsest. Minu isikliku arvamuse kohaselt need paragrahvid ei taga midagi, neist ei järeldu midagi, aga kahju nad ka ei tee. Ja selle tõttu võivad nad minu arvates olla põhiseaduses, aga ainult selle piirini. Kui me nüüd astume sellest piirist üle, nagu härra Tarand soovitab, ja hakkame kohustama kõiki juriidilisi ja eraisikuid loodust kaitsma, siis ma arvan, et need paragrahvid muutuvad juba kahjulikeks, sest nad tekitavad absurdsust ja võimatust seadusest kinni pidada. Ma kujutan ette, et näiteks Eesti politsei ülesanne on seaduserikkujaid kinni püüda ja Eesti kodanikke kaitsta, mitte loodust kaitsta. Kui üks politseinik keeldub abi osutamast abivajajale põhjendusega, et ta ei saa aega, kuna peab parasjagu loodust kaitsma, siis ma mõtlen, et sellises riigis ma elada ei tahaks ja ma ei kujuta ka ette, kuidas ma suudan liikumisvõimetut invaliidi kohustada kaitsma loodust. Kas sellega, et ta ei hingaks enam, mis samuti saastab õhku? Nii et vabandage väga, aga see parandus on kurjast. Me ei kirjuta mitte manifesti, vaid põhiseadust. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Härra Adams, palun! Ühtlasi tuletan meelde, et viimasena saab sõna kõneks härra Vooglaid ja sõna kohalt saab viimasena härra Runnel. Härra Adams, palun!

J. Adams

Lugupeetud kolleegid! Ma arvan, et härra Tarandi alternatiiv ei tee asja oluliselt paremaks, kuid see ei tähenda ka seda, et toimkonna poolt pakutud § 31 sõnastus oleks hea. Milles on siin probleemid? Ma kõigepealt alustaksin härra Tarandi tekstist – kõigil on õigus tervislikule töö- ja elukeskkonnale. Probleem tekib, kui keegi kaebab kohtusse, et seda õigust on temal rikutud. Probleeme tekitab kriteeriumide ähmasus. Kahtlemata on see mõte hea, kuid võib-olla oleks õigem sõnastada see negatiivselt või kuidagi teises sõnastuses, lähtudes sellest, et kui kellegi tervisele on tehtud kahju keskkonna saastamise tulemusel ja see on tuvastatav, siis tal peaks olema õigus saada kompensatsiooni, nii nagu on öeldud siin algses tekstis. Kultuuritraditsioonide sissetoomine sellesse paragrahvi ei ole minu arvates ka juriidiliselt korrektne. Meil ei ole võimalik määrata, kas neid on austatud, kui palju neid on austatud, millal neid on rikutud jne. Mis puutub võimalike tervisekahjustajate nimestikku, siis seda on täiesti võimalik ka kokku võtta, seda pole vaja tingimata välja kirjutada.

Nii et kui pöörduda toimkonna praeguse teksti ja paragrahvi juurde, siis siin on umbes samaliigilised

vead kui härra Tarandilgi. Kõigepealt algab see lausega, et riik kaitseb loodust ja tervislikku elukeskkonda. Tähendab, ma ei kujuta ette, kui palju kordi me kirjutame põhiseadusesse sisse "riik", täpsustamata, kes see riik on. Kui selle all mõeldakse, et seadused ei või halvendada elukeskkonda, et valitsuse tegevus peab olema, siis ma saan aru. Aga kes on antud juhul see abstraktne riik? See on teine asi. Samas paragrahvis on: igäühel on õigus saada hüvitust kahju eest, mis looduskaitseaduse rikkumisega on põhjustatud tema varale ja tervisele. Kahtlemata on see jampslik, sellepärast et hüvitust saab ikkagi tervisekahjustuse eest, mitte looduskaitseaduse rikkumise eest. Kokku võttes ma arvan, et selle paragrahvi juriidiliselt korrektse sõnastamisega peab toimikond veel kõvasti tööd tegema. Õigus kompensatsioonile tuleb sõnastada ja samuti tuleb täpselt sõnastada, kellel on kohustus hoolitseda selle eest, et kahju ei tekitataks ja et elukeskkond ei halveneks. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Härra Vooglaid saab sõna kõneks puldist.

Ü. Vooglaid

Erinevalt äsja kõnelnud Jüri Adamsist ma tahaksin siiski tänada Tarandit selle paranduse eest ja juhtida tähelepanu vajadusele praegust teksti tõesti täpsustada just nimelt nende ideedega, mida Tarand esitas. Kuid sellega seoses, ma arvan, oleks meil tarvis siin praegu, mitte kunagi hiljem, täpsustada, mida me mõtleme, kui räägime keskkonnast. Kogu aeg, pange tähele, käib mõte ju ühest äärest teise: kord kõneldakse üksnes looduskeskkonnast, kord kõneldakse elukeskkonnast.

Elukeskkond ei koosne üksnes looduskeskkonnast, vaid loodus ja tehiskeskkond koos on füüsiline elukeskkond. Samuti on sotsiaalne ja psüühiline keskkond, elukeskkond võrratult mitmekesisem kui ainult looduskeskkond. Ja ma arvan, et niisuguses sõnastuses, nagu Tarand ütles – kõigil on õigus tervislikule töö- ja elukeskkonnale –, on hõlmatud mitte ainult looduskeskkond, vaid ka muus mõttes elukeskkond.

Ma arvan, et päris hea on ka see teine lause – terve ja kultuuritraditsioone austav jne. Seegi käib mitte ainult looduskeskkonna kohta (muidugi ka looduskeskkonna kohta), vaid ka muu keskkonna kohta. Aga nüüd ma teen ühe katse veel natuke sättida § 31 ja keeraksin selle raskuspunkti teistpidi: mitte et igäühel on õigus saada hüvitust kahju eest, vaid igal üksikisikul või organisatsioonil on kohustus hüvitada kahju, mida ta on põhjustanud mitte looduskaitseaduse, vaid keskkonnakaitseaduse rikkumisel. Tänan!

Juhataja

Suur tänu! Sõna kohalt saavad härrad Hallaste, Arjukese ja Runnel, kuni kaks minutit. Härra Hallaste, palun!

I. Hallaste

Aitäh, austatud juhataja! See ettepanek, mille härra Tarand esitas, on väga problemaatiline: kõigil on õigus tervislikule töö- ja elukeskkonnale. Kui me võtame selle põhiseaduse vastu ja see pärast

hääletust kehtima hakkab, siis mida peab ütleva Tapa elanik, kellel on ka õigus tervislikule töö- ja elukeskkonnale ja kes ikkagi võtab kaevust petrooli? Ja mida peab tegema näiteks Tallinna elanik, kes keerab kraani lahti ja joob halvamaitselist vett, mille puhul ta võib esitada ka protesti, et tema elukeskkond on selle tõttu rikutud? Kui meil olid siin Lääne eksperdid, siis nad ütlesid just sellesama probleemi juures, mis puudutas looduskaitset, selle sõnastamise kohta põhiseaduses, et põhiseadus ei ole palvetamise kohta. Nende jaoks peavad olema sees normid, mis reaalselt toimivad.

See sõnastus, mille on välja pakkunud toimikond – ega see ka palju parem ei ole. Seal on öeldud: riik kaitseb loodust ja tervislikku elukeskkonda. Kas tähendab see seda, et kui mina teen asfaldivabriku, võin rahulikult jätta puhastusseadmed ehitamata, kuna vastavalt põhiseadusele on riigi kohus neid ehitada, sest riik kaitseb elukeskkonda? Lisaks see probleem, millest oli juttu juba eelmisel korral, mille tõi väga ilusasti välja härra Juhan Kristjan Talve: kuidas me tõestame ära, et inimene sai maksatsirroosi liigsest alkoholi tarvitamisest ja mitte Tallinna linna veevärgi veest? Ja mille järgi me tõestame, et Tallinna linnavalitsus on kohustatud talle välja maksma tema tervisekahjud?

Nii et ma teen ettepaneku lisada sellesse hääletusse ka kolmas alternatiiv: jätta § 31 (§ 30) tekstist välja. Kõik lahendid, mis on välja pakutud, ei kõlba. Võib-olla leiab redaktsioonitoimikond parema lahenduse. Aitäh! Ma esitan selle ettepaneku kohe kirjalikult.

Juhataja

Tänan! Härra Arjukese, palun!

R. Arjukese

Lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Mul on natuke raske rääkida sellepärast, et mingis mõttes need asjad, mis mulle tundusid kogu aeg selged olevat, lähevad praegu siin käes segaseks ja mulle isegi tundub, et tahes või tahtmata on siin demagoogia maik asjal juures. Ainult sellepärast, et meie ei saa oma asja hästi sõnastatud, jätame selle paragrahvi hoopis mängust välja ja laseme nendelsamadel Tapa kaevudel ja kõigel solgil rõõmsalt edasi olla. See ei ole mingi põhjendus. Härra Vahtre küsis, kas politsei peab loodust kaitsma. Peab küll, loomulikult, sest see on samuti inimese kaitse, aga see ei ole midagi abstraktset, väljaspool inimest ja loodust, vaid selle kaudu kaitseb ta sellesama inimese elu. Kas see on spetsiaalne politsei või see on mingisugune teine instants, see ei puutu asjasse.

Mis puutub sellesse, et riik kaitseb. Riik kaitseb – meil on siinsamas põhiseaduses niisugused punktid sees. Perekond on riigi kaitse all. Teadus ja kunstid on riigi kaitse all. Võib samasuguseid demagoogilisi küsimusi küsida, et kuidas riik seda teadust ja kunsti nüüd kaitseb. Aga mis puutub looduse kaitsesse, siis selge on see, et riik ei lähe asfalditehase puhastusseadmeid ehitama, vaid riik annab välja seadusi, mis kohustavad asfalditehast ehitama puhastusseadmeid. Selles seisnes kogu riigi patronaaž selle asja üle.

Juhataja

Suur tänu! Härra Runnel, teil on sõna.

H. Runnel

Austatud kolleegid! Mulle tundub, et vahel tehakse siin veidi nalja. Kui me räägime põhiseaduse sellest osast, mida võib nimetada usutunnistuslikuks osaks ja mis on iga põhiseaduse vaim, siis tullakse vahel seda usutunnistuslikku osa tõrjuma näitega, et põhiseadus peab olema ainult juriidiline tekst. Kui tekstist leitakse sõna "õigus", siis küsitakse, aga kus on garantiid, kui te ei paku garantiisid, siis me viskame selle välja. Ja arendatakse väga osavalt demagoogiat, missugused on õigused. Preambulas on öeldud, et eesti rahva riikliku enesemääramise kustumatu õigus. Mõni küsib, kus on garantiid. Paragrahv 9 – igal inimesel on võõrandamatud inimõigused, asutused ja riigiasutused on kohustatud neid kaitsma. Kus on garantiid? Paragrahv 14 – igapähele on õigus elule. Mis see tähendab? See on demagoogiline fraas, kui põhiseaduses ei ole öeldud, kas abort on lubatud või keelatud. Mis tähendab õigus elule? Niimoodi läheb demagoogiline vastuväitleja siis igasuguse õiguse kallale. Ei saa öelda, et kõik peab olema garanteeritud. On usutunnistuslik põhiseaduse vaim, mis räägib õigustest, mida meie ei saa garanteerida kilogrammi ja sentimeetriga. Nii et ma ühinen Arjukesega, kes nimetas ka ära, et me oleme sageli vaidlushimust ülidemagoogilised ja räägime ennast ummikusse. Täna tähelepanu eest!

Juhataja

Täna, härra Runnel! Härra Talve ees peame vabandama, sest me otsustasime sõnavõttud lõpetada. Kui on aga siiski midagi sellist, mida tingimata peab välja ütleva, siis sel juhul küll.

Lugupeetud kolleegid, tegemist on tõepoolest tähtsa küsimusega, sest meil on võimalik väljendada oma seisukohta nelja variandi suhtes. Ma püüan anda ülevaate sellest, millised need on, ja siis on meil võimalik hääletamise kaudu langetada otsus.

Kõigepealt esimene variant. See on eelnõu § 31 (§ 30) tekst, mis koosneb kahest lausest.

Teine variant. Selle esitas härra Tarand ja me saime juhatuses aru niimoodi, et § 31 (§ 30) kahelauseline tekst tuleks tervikuna asendada uue tekstiga, mille ma loen ette: "Kõigil on õigus tervislikule töö- ja elukeskkonnale. Terve ja kultuuritraditsioone austava keskkonna tagamine on riigi ja omavalitsuste ning Eestis tegutsevate juriidiliste ja üksikisikute kohus."

Kolmas variant. Selle esitas härra Vooglaid. Paragrahvist 31 (§ 30) jääb paika esimene lause: "Riik kaitseb loodust ja tervislikku elukeskkonda." Sealt edasi tuleb aga uus tekst: "Igal üksikisikul ja organisatsioonil on kohustus hüvitada kahju, mille ta on põhjustanud keskkonnakaitseaduse rikkumisega." See ettepanek on tehtud samuti apellatsiooni korras.

Neljas variant, mille on esitanud härra Hallaste, on järgmine: jätta eelnõust § 31 (§ 30) välja, sest antud probleem on lahendatud §-ga 6.

Palun, kas on selge, millised on need neli varianti, mis juhatus paneb konkureerivalt hääletusele? Kas variantide autorite mõte on õigesti ette kantud? Kohaloleku kontroll, pärast seda järgneb

hääletamine. Kohal on 38 assamblee liiget. Asume hääletama.

Esiteks, kes on selle poolt, et eelnõusse jääks § 31 (§ 30) põhitekst? Hääletame. Poolt 12.

Teine küsimus. Kes on selle poolt, et asendada § 31 (§ 30) tekst järgmise redaktsiooniga: "Kõigil on õigus tervislikule töö- ja elukeskkonnale. Terve ja kultuuritraditsioone austava keskkonna tagamine on riigi ja omavalitsuste ning Eestis tegutsevate juriidiliste ja üksikisikute kohus"? Hääletame. Poolt 12.

Kolmas variant. Kes on selle poolt, et § 31 (§ 30) oleks redaktsioonis, mille esitas härra Vooglaid: "Riik kaitseb loodust ja tervislikku elukeskkonda. Igal üksikisikul ja organisatsioonil on kohustus hüvitada kahju, mille ta on põhjustanud keskkonnakaitseeaduse rikkumisega"? Kes on selle poolt? Hääletame. Poolt 24.

Neljas variant. Vastavalt härra Hallaste ettepanekule panen hääletamisele järgmise küsimuse. Kes on selle poolt, et jätta eelnõust välja § 31 (§ 30), kuna antud probleem on lahendatud §-s 6? Hääletame. Poolt 16.

Lugupeetud kolleegid, kas on proteste juhatuse sellise otsuse suhtes, et järgmisse vooru pääsevad ainult kolmas ja neljas ettepanek, kuna esimene ja teine variant kogusid võrdset 12 häält? Palun, kas on selge, kuidas juhatus soovib talitada, ja kas juhatuse sellise talitusviisi vastu on proteste? Härra Rumessen, palun!

V. Rumessen

Austatud juhatus, ma juhin tähelepanu, et härra Vooglaiu ettepanek tuli algteksti teise lause asemele. See tähendab järelikult, et § 31 esimene lause peaks ikkagi jääma. Seda ei saa teksti konkurentsisst välja jätta või kuulutada, et see on välja jäänud. Need on omavahel seotud.

Juhataja

Härra Rumessen! Juhatusel on meeldiv võimalus kolmandat korda rõhutada, et see nii on ja juhatus võtab selle täielikult omaks. Ma arvan, et ülejäänud kolleegid ka. Kuivõrd proteste ei ole, siis me jätkame teise vooruga.

Kes on selle poolt, et § 31 (§ 30) oleks järgmises redaktsioonis: "Riik kaitseb loodust ja tervislikku elukeskkonda. Igal üksikisikul ja organisatsioonil on kohustus hüvitada kahju, mille ta on põhjustanud keskkonnakaitseeaduse rikkumisega"? See on tekst, mille apellatsiooni korras esitas härra Vooglaid. Hääletame. Poolt 26.

Teise vooru viimane küsimus. Vastavalt härra Hallaste apellatsioonile püstitan küsimuse järgmiselt: kes on selle poolt, et eelnõu § 31 (§ 30) välja jätta, kuna antud probleem on lahendatud §-s 6? Hääletame. Poolt 16.

Assamblee on oma seisukoha öelnud. Sisse jääb härra Vooglaiu apellatsiooni tekst: "Riik kaitseb loodust ja tervislikku elukeskkonda. Igal üksikisikul ja organisatsioonil on kohustus hüvitada kahju,

mille ta on põhjastanud keskkonnakaitseseaduse rikkumisega." Lugupeetud kolleegid, sellega on teise toimkonna apellatsioonid ammendatud. Või on neid apellatsioone, mis pole juhatuseni jõudnud? Palun käsi püsti tõsta, kui asi on nii! Ei ole. Apellatsioonid teise toimkonna küsimustes on ammendatud.

Lugupeetud kolleegid, kell on 17.50. Meil on kokku lepitud, et me ei tööta kauem kui kella 18-ni. Arvestades seda, et kolmanda toimkonna küsimused on üpriski keerulised, tuleb meil koos otsustada, kas poleks parem, kui me jätkame tööd homme kell 10. Kas selline lahend on vastuvõetav või keegi protesteerib? Proteste ei ole. Lugupeetud kolleegid, aitäh teile! Istung on lõppenud. Me jätkame homme kell 10 kolmanda toimkonnaga. Head õhtut!